БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

1925 чылда үндезилеттинген

ШЫН

1972 ЧЫЛ. ЯНВАРЬ 11 ВТОРНИК № 8 (8776).

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

Өртээ 2 көп.

АЗИЯ БОЛГАШ АФРИКА УЛУСТАРЫНЫҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫНЫҢ V КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНЫҢ КИРЖИКЧИЛЕРИНГЕ

КАИР

Эргим эштер!

Азия болгаш Африка улустарының эп-сеткил каттыштырылгазының организациязының V конференциязының киржикчилеринге изиг байыр чедирип тур мен.

Азияның болгаш Африканың улустарының хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, социалистиг чурттарның улустары-биле база бүгү делегейниң дешпилгелиг күштери-биле оларның ханы дайынчы эвилели болгаш бүгү талалыг кады ажылдажылгазы дээш ажылдап турар Африка-Азияның эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкининиң бүгү киржикчилериниң улустарының үндезин эрге-ажыктары пегеп турар.

Совет Эвилели СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин, ооц чүүлдүүгүнгеи даштыкы политиктиг делегеренгей программаны амыдыралга чайгылыш чок боттандырып турар. Империализмге быжыг ойтур шавышкынны бээрин, революстуг, хосталгалыг шимчээшкинни деткиирин улустарының тайбыцын, хамаарышпас чоруун, найыралын болгаш айыыл чок чоруун быжыглаарының политиказы-биле ол программада оскерлиш чок дүүштүрүп турар. Улуг Ленинниң чагыгларынга шыычы совет улус Индий-Кыдаттың патриоттары-биле, Африкада колониалиечи болгаш расиечи сөөлгү өзу-чурумнарга удур демиселчилер-биле, национал-хосталгалыг бүгү шимчээшкиннер-биле идепкейлиг акы-дуцма эп-сеткил каттыштырылгазын оскерлиш чок илергейлеп турар. Совет улус израиль агрессорга болгаш ооц океан ындында омзэржикчилеринге удур чоптуг демиселди чорудуп турар араб улустарны деткиирл-биле туржуп келген болгаш шиитпирлин-биле туржур-даа.

Совет Эвилели империалистерниц агрессчи политиказынга шиитпирлиг ойтур шавышкынны моон соцгаар-даа берип, тайбыцны камгалаар болгаш быжыглаар дээш, улустарның хосталгазы, хамаарышпас чоруу болгаш айыыл чок чоруу дээш могаг чок демиссежир, хамаарышпас аныяк күрүнелериц улустары-биле найыралды болгаш кады ажылдажылганы быжыглаг база хогжүдер, оларның мурнунга тургустунган социал, экономиктиг болгаш культурлуг хогжүдениц айтырыгларын чедишкининг шиитпирлээринге бүгү хемчег-биле дузалаар.

Бистиц хүннеривисте Азияның болгаш Африканың улустарының, социалистиг чурттарның улустарының болгаш бүгү делегейниц демократтыг күштерниц ходелиашкиннериниц чаңгыс эви, дайынчы эп-сеткил каттыштырылгазы, империализмге удур демиселдиц коз чүүлү национал болгаш социал хосталганың хөрээниц тиилээрниц тынчы магадылалы болуп турар. Силерниц конференциянар бо тоогүлүг сорулгаларның бединнге болуп, бо бедик эчис сорулгаларны чедип алырынга идепкейлиг дузалаар дээрэинге быжыг бүүредги илергейлеп тур мен.

Социалистиг чурттарның, амгы үениц антимпериалистиг бүгү күштериниц—национал-хосталгалыг болгаш делегейниц ажылчын шимчээшкининиц акы-дуцма эп-сеткил каттыштырылгазы база чаңгыс эви быжыгын турзун!

Л. БРЕЖНЕВ.

Совет Эвилелиниц Коммунистиг партиязының Төп Комитединиц Чиңгине секретары.

ИНТЕРВЬЮ

ТҮҢНЕЛДЕР, СОРУЛГАЛАР

Тоску беш чылдың баштайкы чылында ажыл-агый болгаш культура хөгжүлдезиниц талазы-биле коргүзүглериниц база чаа чылда сорулгаларың дугайын чугаалап бээрин Тыва АССР-ниц Дээди Совединиц депутады, Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозунуц даргазы Хертек Чүдекеевич Кудурукпайга ужурашкан, бистиц корреспондентивис айтырыглар салган.

АЙТЫРЫГ: Колхоз мал ажылының талазы-биле эрткен чылын кандыг коргүзүглерлиг болганы?

ХАРЫЫ: 1971 чылда колхозтуц бүгү орулгазының 82 хуузу мал ажылыңдан кирген. Хойнуц баш саны ам 13800 ажыл турар, ооц 60 хуузу чартык нарын дүктүг уксааның хайнактары. Хой бүрүзүнден 2 кг дүк бүдүрер сорулга күүсеттинген. Бистиц ангорларывыс ам 1500 чедир өскен, ооц баш бүрүзүнге опаштыр 960 грамм чөөктү алган.

АЙТЫРЫГ: Бо чылын мал ажылының талазы-биле кандыг кол сорулгалар салдынып турарыл, Хертек Чүдекеевич?

ХАРЫЫ: Хой ажылын хөгжүдерип, ооц продуктулуун бедидеран боттандырбышаан, чурт девискээриниц байдалынга хамаарыштыр ашгор өшкүнү өстүреринче кичээнгейни утландырар.

Колхозтуц мыйыстыг бода малы ам 1130 хире, ооц нуруузу сарлык. Эрткен чылын бүдүрүлге планында көрүүгениниц сарлык 200 баш хой өскен, төрүүр 213 сарлыктан 202 бызааны дорукторуун алган. Ол ышкаш күрүнеге белеткээн эттиц чамдык хуузун чыл бүрү сарлык эъди ээлеп турар.

Кажаа-суур, азырал-чемгерилге опаа пеге ттинмес, чиик бот-үнелиг продукция бээр ол малды моон соңгаар улам өстүреринче сагыш салыр. Сарлыкты мөлдаарынга мергежээн Хертек Баир ышкаш эштериниц дуржулгазын калбартыр.

АЙТЫРЫГ: Малчыннар ортузында социалистиг чарышка хамаарыштыр чүү чугаалап болур силер?

ХАРЫЫ: «Социалистиг чарышты организастаарын улам экижидер дугайында» СЭКП Төп Комитединиц доктаалын танышкаш, үндүрген шиитпирниц, аттан хүлээлгениц үре-түүнелдиг болурунче колхоз баштаар черн, партия организациязы доктаамал сагыш салырын шиитпирлээн. Бо чылын күрүнеге 300 тонна эт, 39 тонна дүк белеткээр, малдың пиити бажын 19 мүңга чедирер хүлээлгелиг бис. Ол талазы-биле чарыш малчыннар ортузунда калбарган.

Чарыштың негелделерин ажылдап кылган, аңаа тиилээннерге шаңнал-мактал база көрдүүгеи. Чижээ, төрүүр чүс хойга опаштыр үстен өрү хураган өстүрген, хой бүрүзүнден 3 килограммдан өрү дүк алган малчыннарга мотоцикл бээр, 90—100 хураган доруктурганнарга радиоприёмник, халас дыптаныр путевка тыпсыр дээш, ооц-даа өске.

АЙТЫРЫГ: Малчыннарның, ылангыя кадарчыларның эълчеглиг ажылынга, суурга турум чурттаарынга хамаарыштыр силерде кандыг хемчеглер алдынып турарыл?

ХАРЫЫ: СЭКП обкомунуц IX пленумунуц доктаалынга бистиц колхозчуларывыс бүрүн каттыжып, ону амыдыралга чедишкининг боттандырып турар. Эрткен чылын эълчеглиг ажылче он өрегени шилчиткен, а 1972 чылда беш өрегени киирерин планнап турар.

Бо чылын бистиц малчыннарывыс кышка белеткеллиг ужурашкан. Кажаа турлаг таарымчалыг, мал чемнери четчир. Амгы үеде шээр мал 52, бода мал 9 коданнарда менди, хүр кыштаглап турар.

АЙТЫРЫГ: Чер ажылының талазы-биле чүү чугаалап болурул?

ХАРЫЫ: Тараа барда эъттаа, сүт-даа болур. Эрткен чылын агаар-бойдустуц таарымча чогундан дүжүт чегей болган. Бо чылын ындыг четпестерни катаптавас, тараа культураларының гектарындан 12 центнерден куду эвес дүжүттү өстүрүп алыр сорулга салдынган.

Нинти 2300 гектар тарыга шөлүнден 800 гектары суттатыг черде. Базарактың долгем шөлүн сутгарып ажыглаарыбыле бо чылын ол буганы кылын эгелээр. Бистиц тарылгавыстың барык кезин сула, кукуруза болгаш мал чеми өскедаа культуралар колдаан, ооц үнүш-дүжүткүрүн бедидеринче чугула кичээнгейни салып турар.

АЙТЫРЫГ: Хертек Чүдекеевич, часкы хову ажылыга белеткел дугайын чугаалап көрүңерем.

ХАРЫЫ: Ажыл-херек бүрүзүнүц чедишкининг болуру, аңаа хынамчалыг белеткелден хамаарыры билдингир. Техника септелгези эрткен чылдан дээре, график ёзугаар организастыг чоруп турар. Үрезинге 900 центнер кызылтас, 820 центнер арбай, сула белен, чаңгыс болгаш хөй чылдыг мал чеми культураларның үрезини база четчелеттиниц турар. Ол ышкаш чөмишчадилгеге 600 тонна өдек белеткээр тургаш, ам безин 570 ажыг топнаны тарылга шолдеринде чедирген.

Мөңгүн-Тайгада «Малчын» колхозтуц хойжузу Донгак Биче-оол биле ооц кадайы Дыртыына үүгле колхозунда эвес, харын районда ат-сураглыг апарган. Олар 20 ажыг чыл дургузунда хой кадарын, хөй-хөй баш малды төрөөн колхозунга өстүрүп берген. Биче-оол биле Дыртыынаны колхозчулар хой ажылының мастерлери деп макташ, оларга чоргаарлаштыр турар.

Нинтиниц малын өстүреринге Донгак Биче-оолдуц болгаш Дыртыынаның шудургу, ак сеткилдиг күш-ажылын Совет чазак бедин-биле үнелээн. Биче-оол Күш-ажылдың Кызыл Тук орденн-биле, а Дыртыына «Октябрь революциязы» орден-биле шаңнаткан. Оларның кайызы-даа Ленинчи юбилей медалының эдилекчизи. Дыртыына Тыва АССР-ниц алдарлыг малчыны деп атты база чедип алган.

Кежээ, кызымак малчыннар күүзүн өдек-кыштаан ыяк септеп, малынга чемни белеткен алган. Ам оларның хойлары хүр кыштаглап турар.

ЧУРУКТА: Д. Биче-оол.

К. ХЕРТЕК.

ТЫВАНЫҢ делегелериниде

Тургузукчу ажылдың программазы

СЭКП Төп Комитединиц ноябрь Пленумунуц түүнелдерин бистиц республиканың коммунистери улуг недурлуушкүнбиле, чаңгыс эп-сеткилдиг чугаалажып, изии-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар.

МУГУР-АКСЫ

Маңаа Мөңгүн-Тайга районнуц партия активиниц хуралынга СЭКП ТК-пын ноябрь Пленумунуц түннелдериниц болгаш районнуц партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ол талазы-биле илеткелди СЭКП Тыва обкомунуц ийиги секретары **В. Н. Филиппов** кылган.

Партияның XXIV съездизиниц сөөлүнде СЭКП ТК-ның, ооц Политбюрозунуц делегейге ажыл-чорудулгазын ыраккы Мөңгүн-Тайганың бүгү коммунистери болгаш ажылчы чоннары бүрүн долузу-биле чүүлдүгзүнүп, деткип турар дээрэин актив хуралынга санал берген эштер сеткил ханыышкыны-биле демдеглээннер. Хуралдың киржикчилери районнуц мурнунда тургустунуп турар ажыл-агый болгаш культура тургузуушкүнүнуц айтырыгларынче улуг кичээнгейни салып, мал ажылында четпестерни илередип, оларны чайладырының талазы-биле аргаларны айытканнар.

Партияның XXIV съездизиниц сөөлүнде СЭКП ТӨ-ның иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле политиктиг шүүгүмүн болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазын бүрүнүц-биле чүүлдүгзүнүп көрген резолюцияны аңаа хүлээп алган болгаш ында тоску беш чылдың ийиги чылында районнуц партия организациязының сорулгаларын айыткан.

ЭРЗИН

СЭКП-ниц Эрзин райкомунуц кадбак актив-биле каттышкан пленуму дүүн маңаа болуп эрткен. СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуц түннелдериниц дугайында илеткелди аңаа партия Тыва обкомунуц көдээ ажыл-агый килдизиниц эргелекчизи **Н. М. Конгар** кылган. Эрзиниц коммунистери болгаш бүгү ажылчы чоннары партия Төп Комитединиц ноябрь Пленумунуц шиитпирлерин ханы сеткил ханыышкыны-биле өскүп, партияның айыткан сорулгадарын күүседиринге бүрүн шиитпирлиг. СЭКП райкомунуц пленумунга санал берген эштер ол дугайын чугаалавышаан, бистиц партиявыстың иштики болгаш даштыкы политиказын изии-биле деткааннер. Тоску беш чылдың планыг сорулгаларын чедишкининг күүседири бистиц Төрөөн чуртувустуц экономиктиг болганы камгаланыр күчүзүн улам быжыглаарынга, делегейге ооц ат-алдарын бедиринге бараан болур дээрэин хуралдың киржикчилери онзалап демдеглээннер. Ооц-биле кады олар районнуц мурнунда салдынып турар сорулгаларның дугайын тодаргай чугаалашканнар.

Пленумнуц бир үн-биле хүлээп алган доктаалында партияның XXIV съездизиниц сөөлүнде СЭКП ТК-ның болгаш ооц Политбюрозунуц ажыл-чорудулгазын бүрүнү-биле деткип, чүүлдүгзүнген болгаш районнуц партия организациязының эълчеглиг сорулгаларын тодараткан.

ТЕМПИНИ КУДУЛАТПААН

«Тыва көдээ тудуг» трезниц тудугжулары тоску беш чылдың бирги чылында бердинген планныг онаалганы долдур болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты чер болганга калбартып, кызымак ажылдаан. Тудугмонтаж ажылдарының пиити чыл планын ажыл-ишчилер 102,9 хуу күүсеткен. Боттарының күжү-биле кылыр тудугларның онаалгазын 102,4 хуу боттандырган.

Трестиц ишчилери 1970 чылга бодаарга, дыка хой объектилерни ажыглалга киргеи, орулганы алган, 31.277 дөрбелчин метр чуртталга шолүн ажыглалга киирер планын 32.711 дөрбелчин метр кылдыр күүсеткен. Көдээ тудугжулар уруглар садын, үш хой кажаазын болгаш өске-даа объектилерни айыткан хуусаазының бетинде дужаан, эки ажылдаан.

№ 585, 586 көжүп чоруур механизастаттынган колонналар трестиц пиити планныг онаалгазын чедишкининг күүседириниге төлептиг салышкының киирген. № 585 мехколонналаныц коллективи тудуг-монтаж ажылдарының даалгазын 110,2 хуу боттандырган. № 586 мехколоннаныц ишчилери бердинген онаалгазын хамыкты мурнай ажыр күүсеткен мурнакчыларның бирээзи.

Үстүнде адаан мехколонналарда В. Балдиниц, В. Тюриниц, Т. Тыкыл-оолдуц, В. Эрес-оолдуц болгаш өскелериц-даа бригадалары чарыштың мурнуку одуруунда чоруп, мактадын турар.

Тыванын көдээ тудугжулары 1972 чылдың баштайгы хүннеринден эгелээп, эрткен чылдагы күш-ажылчы темпизин кошкатпайн, чедишкининг ажылдап, тоску беш чылдың ийиги чылының планын хуусаа бетинде күүседир дээш ажылдап турар.

Х. АЛАШ-ООЛ.

САНТЬЯГОГА МИТИНГ

САНТЬЯГО. (СЭТА). Найысылалдың национал стадионунга Чилиниц Коммунистиг партиязының 50 чыл ооцга алдар болдурган хөй кижи киржикчилиг улуг митинг болган. Чилиниц түс муң хире чурттакчылы чурттуц ажылчын аңгызының мурнакчы отрядының алдарлыг юбилейин демдеглээр, улусчу чазакты быжыы-биле деткип турарын, боттарының революстуг чаалап алышкыннарын туюлунга чедир камгалаарынга беленин көргүзер дээш чурттуц ол улуг стадионунга чыылган.

Митингиниц президиумунда —республиканың президентизи Сальвадор Альенде, Чилиниц Компартиязының удуртукчулары, Улусчу чаңгыс эптин өске-даа партияларының төлөөлөкчилери, байырлалга киришкен акы-дуцма партияларның делегациялары, ооц иштинде СЭКП ТК-ның Политбюрозунуц кежигүү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко баштадыр СЭКП-ниц делегациязы.

Чилиниц Коммунистиг партиязының Чиңгине секретары Луис Корвалан митингиге делегерегей чүве чугаалаан. Партияның өмүнээзинден Луис Корвалан юбилей байырлалдарынга киришкен коммунистиг болгаш ажылчын партияларның төлөөлекчилериниге акы-дуцманың байырын дамчыткан. Ылаңгыя СЭКП-ниц делегациязынга чылыг байырны ол чедирген. «Совет Эвилели тайбының болгаш дешилгенин, социализмниц болгаш коммунистиг ниитилелдиц улуг чеденгинин болуп турар» деп, ол чугаалаан.

Бежен чыл дургузунда Чилиниц Коммунистиг партиязы кижиниц хосталгазы болгаш аас-кежин дээш могаг чок демисежин келген дээрэин Луис Корвалан уламчылап чугаалаан. Чурттуц демократтыг өске-даа күштери-биле кады коммунистер соңгуулага тиилелгелерни чедип алган болгаш Улусчу чаңгыс эптин чазаан тургускан. Чазактың Чили ниитилелди чаартырынче угландырган ажыл-чорудулгазын делегейниц дешилгелиг хөй-ниитизи чүүлдүгзүнүп, деткип турар.

Ынчалаа-даа империалистер болгаш реаксычы олигархия чазактың чорудуп турар хемчегленге удуралырын, контрреволюстуг эргилдени кылырын бүгү күштери-биле оралдажып турар деп, Компартияның Чиңгине секретары демдеглээн. Чилиниц ажылчы чоннары чуртта революстуг чаалап алышкыннарны камгалаар болгаш үрегдекчи үүгедишкиннериниц кандыг-даа оралдажышкынынга ойтур шавышкынны бээр дээрэин Луис Корвалан медеглээн.

Ооц дараазында митингиге Чилиниц президентизи Сальвадор Альенде чүве чугаалаан. Коммунистиг партияның 50 чыл ооцун хүнүнде чили коммунистерге байыр чедирбишаан, президент чили улустуц революстуг демиселинге ооц улуг ролюн демдеглээн. Революцияның хөрээ дээш боттарының амы-тынындан чарылган чүс-чүс болгаш муң-муң коммунистерниц дугайын ол сагындырган.

Компартияның 50 чыл ооцун байырлалынга даштыкы хөй делегацияларның киришкениниц чугула ужур-дузазын демдеглээш, Сальвадор Альенде чугаалаанда болза, хөгжүдениц чили оруунун онзагай чүүлдерин, ниитилелдиц политиктиг, экономиктиг болган социал структуразының чаартылгазында чедишкиннерни делегациялар боттарыбиле көөр аргалыг болган. Улусчу чаңгыс эптин партияларының политиктиг удуртулгазы-биле социализмче орукту ажыдын турар чаа ниитилелди тургузуп турар бис деп, ол медеглээн.

Сөөлгү неделяларда реакциының чазакка удур хөделишкиннериниц күштелгенинче кичээнгейни Сальвадор Альенде көрүндүрген. Президент Улусчу чаңгыс эптиг быжыглаар, массаларның политиктиг деңнелин бедидер деп кыйырган.

СЭКП-НИҢ ДЕЛЕГАЦИЯЗЫ ТӨРӨӨН ЧУРТУНЧЕ УЖУДУП ҮНҮПКЕН

САНТЬЯГО. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Политбюрозунуц кежигүү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко (делегацияның баштыңы), СЭКП ТК-ның кежигүү, Молдавияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары И. И. Бодюл, СЭКП-ниц Төп ревизия комиссиязының кежигүү, СЭКП ТК-ның Делегей килдизиниц эргелекчизиниц бирги ораларчызы Е. И. Кусков болгаш СЭКП-ниц Москва хоорайда Гагарин райкомунуц бирги секретары Т. В. Голубцова составтыг СЭКП-ниц делегациязы январь 10-да Сантьягодан төрөөн чуртунче ужудуп үнүпкен.

СЭКП-ниц делегациязы Чилиниц Компартиязының удуртулгазының чалаанын өзугаар ЧКП-ниц 50 чыл ооцун байырлалынга киришкен.

«Пудаузль» аэродромга совет аалчыларны Чилиниц Компартиязының Чиңгине секретары Луис Корвалан, Чилиниц Компартиязының Чиңгине секретарының ораларчызы Виктор Диас болгаш Чилиниц Компартиязының ТК-ның Политиктиг комиссиязының өске-даа кежигүннери чылыы-биле үдээн.

Селекционер-зоотехниктер

Бистиц республиканың колхозтарының болгаш совхозтарының мал ажылында селекционер-зоотехниктер деп дужаалдыг тускай эртемниглер бар. Олар районнарның көдээ ажыл-агый эргелелдериниц штадында база бар. Ындыг зоотехниктерниц ажыл-агыйларда санын алырга четчир. Оларның иштинде дээдиаа, ортумак-даа эртемниглер хөй. Селекционер-зоотехниктериниц хөй кезин хойлуг ажыл-агыйларда ажылдап турарлар.

Селекционер-зоотехник кижиниц пиити кылыр ажылы билдингир-даа болза, бистиц республикада хойлуг ажыл-агыйларның амгы үеде байдалынга хамаарыштыр кандыг ажылдарны бирги ээлчегде кылыры чугулал, чүден эгелээрил, эчизинде кандыг сорулганы чедип алырыл деп айтырыгларга бодумнуц чамдык бодалдарымны бижип көрейн.

Республикада чамдык ажыл-агыйларның хойларын көөр болза, оларның хой кезин янзы-бүрү салгаларның чинге-нарын болгаш чартык нарын дүктүг хайпактары болу бергеи. Чижээ, «Элегес», «Оок», «УТКА 25 чылы», «Барлык», «Чыраа-Бажы», «Тээли», «Найырал», Партияның XXII съездизи аттыг совхозтарының болгаш Тес-Хемниц «Чодураа», Бии-Хемниц «Кызыл тараа-чын», Эрзиниц «Чаа орук», Чөөн-Хемчиктиц «Октябрь 30 чылы» колхозтарының база Дуржулга станциязының хойларын көөр болза, оларның кезин чинге-нарын болгаш чартык нарын дүктүг угланышкынче шилчий бергеи. Олар хөй дүк, хой эъли бүдүрүп турар хойжу улуг ажыл-агыйлар апарган.

Ооц өске ажыл-агыйларда хой холушкак болгаш шокар болуп турар. Ону ооц чаныбиле эрткен кижи бүрүзү дораан-ла эскерип каар. Колан хойну эргилдир коре каантарга оларның аразында ак, кара, шокар, ала, сарыг-баштыг, кара-баштыг дээн кандыг чүзүн хой чок дээр! Оларның аразындан кандыг бир чүзүнү ангылаан алгаш, ону топтап көөр болза, ында чинге-нарын, чартык нарын, чартык-кадыг болгаш ооцкү азы аң дүгү дег доорбаш дүктүг хойлар болгулаар. Эдержилге үезинде оларның аразында база-ла ооц-чүзүн болгаш янзы-бүрү дүктүг кошкарлар салгылаан тургулаар. Хураганнарын иелериниен үсүзүн коданны ап көөр болза, оларның хураганнары база-ла ындыг. Коданда хойларны янзы-хар талазы-биле алырга ында чаа чедишкеп аныяк хойлардан эгелээш, кырган хойларга чедир бар болгулаар.

Бо чүл дээрге, ындыг хойлуг ажыл-агыйларда зоотехниктиг болгаш өске-даа ажылдар чорутпайн келгеи илдеп. Мындыг хойлуг ажыл-агыйга келген селекционер-зоотехник кижи ажылды чүден эгелеве эки болурул, ону ап көрээлиңер.

Хамыктың мурнунда бүдүрүкчү кошкарларны сайгарар херек. Зоотехник кижи бүгү чүвеня бижип ап чоруур ниитиг кыдыраштыг болур. Аңаа кошкар бүрүзүн тодаргайлап бижиир: ооц кулаанда азы мыйызында дугаары, келген чери, төрүттүнген чылы, шынзылгазында бижээн дириг деңзизи, ортумак кыргылдазы, ажыл-агыйга келгенде ол көргүзүглери, бонитировкалап шинчилээн бүгү бижимели база зоотехник кижиниц бодунуц шинчээни-биле бижиллелери турар. Оларны тодаргайлап алгаш соонда төрүүр улуг база тогду хойлар чеже барын базы иртерни шуптузун даңзылап алыр.

Чазын кыргылда мурнуу чарыында бүгү улуг болгаш тогду хойларның классыг бонитировказын, а кошкарларның чаңгыстан бонитировказын эрттирип алыры чугула. Бонитировканы бо талазы-биле тускай мергежилдиг кижи үндүрер, бодунга чугула шинчиледдерин кылыр. Аргалыг болза, бонитировка үезинде дээди болгаш бирги класска санаттырган төрүүр хойларның хуула даңзызын база кылып, оларның дүк-таагызының шынарын, часкы дириг деңзизиниден бээр тодаргайлап алыр.

Кыргылда эрткен соонда арте төрөөн, назыны 4—5 ай чеде бергеи, дириг деңзизи 20—25 килограммдан куду эвес хураганнарны иелериниен ангылааш, оларның эр-кызын, ооц-чүзүнүн ылгааш, тускай коданнарга үзер херек. Төрүүр хойларны чайлагладыр мурнунда бонитировкалаан аайы-биле аңгы-аңгы класстарга үзүп, коданнап алыры чугула.

Селекционер-зоотехник кижиниц чөпшээрели чокка чаңгыс-даа коданны, харын-даа хойну кайы-хамаан чок каттыштырып болбас, эътке, белеткелге-даа дужаарда селекционериниц саналын дыңнаар апаар.

Ам төрүүр хойлар билдиниц, ынчаар түүлеттирген чүве төлөөде селекционер-зоотехник кижи кошкарларны коданнарга чедиштир, оларыиче, эдержилге кампаниязын белеткээринче, хойну тарып боозадырынче кол кичээнгейни салыр ужурлуг. Селекционер-зоотехник ажылдың эгезин мынчаар эмелеп алганда ам кол чүве болза, ажылдың эчис сорулганын, ук ажыл-агыйда хой ажылының кол угланышкынын ылаптан көөрү чугула.

Республиканың хой ажылында кол угланышкыннарны 1969—1975 чылларда чорудар уксаажыдылга ажылының планында киргеи чүве төлөөде, селекционер-зоотехник кижи бодунуц харылап чурар ажыл-агыйы кайы угланышкында киргеиин, кандыг хой сайыратсын дээрин, ол бүгү чүүлдериниц тааржыр азы таарышпазын анализтеп көргеп, бодунуц тодаргай саналоалын ук ажыл-агыйның баштаар черинге база эргелелге болгаш министерствога чедир-тургузар ужурлуг. Ол ышкаш ажыл-агыйнын чоокку 5—10 чылларда чорудар уксаажыдылга планын тургускаш, ооц баштаар черге азы эргелелге бадыладыр. Ол болза, селекционер-зоотехник кижиниц хой чылда ажылдаар программазы болур. Бүгү ажыл ол, кол угланышкынынга чагыртын, еске ийиги чергеняр ажыл адырлары чоорту чиде бээр. Ажыл-агый хой ажылының бир угланышкынынга специализастаттыган болу бээр. Селекционер-зоотехниктиц ажылы ооц-биле кызыгаардаттынмас.

Хой болгаш өске-даа малга тергиин түүнелдерни чедип ап болур деп чүвени совет эртемден, мурнунда селекционер-зоотехник чораан академик М. Ф. Иванов херек кылынга боттандырып күүсеткен. Ооц ажылының түүнелдери чүгле бистиц чуртта эвес, бүгү делегейниц мал ажылдыг кайы-даа чурттарында кайгамчык сурагжаан эртем өөредилгези болу бергеи. Ооц сайыраткан Аскавай уксаалыг хойунуц бир кошкарының дириг деңзизи 150 кг ажыг болган, чазын кыргылга 30,6 кг чинге-нарын дүк бергеи. Ол уксаага үндезилеп сайыраткан чинге-нарын дүктүг уксаалар дыка хой.

Мынчангаш селекционер-зоотехниктериниц, бонитерлериниц, хойнуц уксаазын сайырадыр талазы-биле ажылдап турар өске-даа тускай эртемниглериниц болгаш кадарчыларның ажылы эң хүндүлүг болгаш эң харыысалгалыг. Бо талазы-биле аңаа кижиниц хой чылдарда улуг күжеиишкиннери, шыдамыкайы, быжыг туруштуг болуру, мергежили пегеттинер апаар.

И. КЫЗЫЛ-ООЛ,
ветеринария эртемнериниц кандидады.

СЭКП-ниң XXIV съездизи

«Коммунистерниң марксисчи-ленинчи өөредилгези дээрге, чүгле бодунуң масштавының талазы-биле эвес, чүнүң-даа мурнунда бодунуң идей-политиктиг ужур-дузазының талазы-биле улуг херек. Сорулга болза, бо ажылды моон ыңай улам экижидери, политиктиг өөредилгени коммунизм тургузуушкунунуң тодаргай сорулгалары-биле сырый холбаары болгаш партияның бүгү кежигүннериниң медерелдиг база идепкейлиг чоруун бедидеринге ооң күштүг салдарлыг болурун чедип алыры болур.»

(СЭКП-ниң XXIV съездизинге СЭКП ТК-ның Отчёт илеткелинден).

Улам экижидер

СЭКП ТК-ның «Ажылчы чоннарының экономиктиг өөредилгези экижидер дугайында» доктаалын амыдыралга боттандырар, ажылчы чонну экономиктиг билиглер-биле чепсеглээр дээш, партия райкому кол кичээнгейни олче угландырган. Бо айтырыгны партия райкомунуң бюрозунга чугаалажып, экономиктиг өөредилгени экижидериниң хемчеглерни ажылдап кылган. Экономиктиг билиглериниң үндезиннерин өөренир школаларның саны бисте ковудээн. Экономиктиг билиглериниң үндезиннерни 6 школада, социализмниң экономиктиг политиказын 3 школада, партияның экономиктиг политиказының айтырыгларын теоретиктиг 4 семинарда өөренип турар. Ниитизи-биле үеткүде экономиктиг өөредилгелерде 382 кижи хаара туттунган.

Колхоз, совхозтарның экономиказын кодүрер, ортумак звенонуң ажылдакчыларын экономикага өөредир сорулга-биле колхоз, совхозтарда 2 чыл хуусаалыг, тодаргай экономика өөредир тускай школаларны база тургускулаан.

Районнуң партия комитединиң чанында СЭКП-ниң экономиктиг политиказын өөренир теоретиктиг семинарның ажылы солун болуп эртип турар. Семинарны партия райкомунуң бирги секретары эш В. И. Чернов удуртуп турар. Ооң дыңнакчыларында колхоз даргалары, совхозтар директорлары, специалистер, район төвүнүң албан организация черлериниң удуртукчу ажылдакчылары хаара туттунган. Теоретиктиг семинарның дыңнакчылары «СЭКП-ниң экономиктиг политиказының эртемниг үндезиннери» база «Совет улустуң материалдыг байдалы бедидери — СЭКП-ниң экономиктиг политиказының кол сорулгазы» деп плеткелдерни пропагандистер В. И. Чернов биле С. А. Амырбитпиң кылганын улуг сонуургал-биле дыңнаан. Ыңдыг семинарлар Ак-Довурак хоорайның тудуг эргелелинде болгаш «Тыва даг-дүгү» комбинатта чедишкеннинг ажылдан турар.

Ыракта чурттап, ажылдап турар малчыннар ортузунда болгаш сүт-бараан фермаларында партияның XXIV съездизиниң материалдарын өөренир 5 эге политшколада 84 кадарчы болгаш саанчы өөренип турар. Олар тускай программа-биле партияның XXIV съездизиниң материалдарын, ооң документилерин, партияның экономиктиг сорулгаларын өөренип эртерлер.

Партия райкому пропагандист кадрларны шилиринче база улуг кичээнгейни салган. Эрткен чылдарда удуртукчу ажылдакчылардан пропагандистиң хүлээлгезин каш-ла кижи күүседип турган болза, ам пропагандистер болуп, партия райкомунуң болгаш райкүүсомунуң харыыалгалыг ажылдакчылары, райплан даргазы Ф. Ш. Сегленмей, Шекпээр, Аксы-Барлык кодээ Советтериниң даргалары Куулар Төгүсоол, Монгуш Бойбу, «Большевик» колхозтуң даргазы Октя Сарыглар, «Доң-Терезин» совхозтуң директору Дожулаа Чыртак-оол дээш өске-даа харыысалгалыг эштер ажылдап турар. Олар колдуунда экономиктиг билиглерни чонга башкылап турар.

Политиктиг өөредилгени хүн бүрү кичээнгейге ап, ону хуралдарга чугаалажып, чедер-четпестерни дарый чайладыры чугула. Бо талазы-биле «Шекпээр» совхозтуң парткому (секретары Василий Монгуш) эки чорудуп турар. Коммунистериниң идей-теоретиктиг билининиң дугайында айтырыгны эрткен чылдың ноябрь айда хуралга чугаалажып, чылдагаан чок өөренмейн турар коммунистерни хемчег ап, чогуур доктаалды хүлээп алган. Ында ам кичээлдер үзүктелиишкин чок чоруп турар.

Ажылчы чонну экономиктиг билиглер-биле чепсеглээринге бир кол үүл—политмассалыг ажылдың янзы-бүрү хевирлерин ажыглаары болур. Борта кол чүве—коммунистиг күш-ажылдың школалары. Районда 4, Ак-Довураста — 52 коммунистиг күш-ажылдың школалары ажылдап, ында 1257 ажыг ажылчыннар хаара туттунган, Ак-Довураста «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудникинде, энергоцехте, Барыын-Хемчик районда коммунистиг күш-ажылдың школалары хой ажылчыннарны хаара туткан.

Партияның экономиктиг политиказын, бистиң чуртувустуң чедип алган чедишкиннерни чонга тайылбырлаарынга кол черни лекторлар, агитаторлар, политинформаторлар ойнаар ужурлуг. Районнуң ажыл-агыйларының тудуг, будурулге черлеринге ниитизи-биле 465 лекция экономиктиг темага номчуттунган. Лекторлардан бо чугула ажылга С. Борбак-оол, В. Чадамба, С. Доржу, К. Товаришпай, В. Монгуш, Л. Черепанова олар эки киржип турар. Ам районга экономиктиг темага теоретиктиг конференция эрттиреринн планнап турар бис. Ол ышкаш экономиктиг өөредилгени ажыл-агыйларда канчаар чорудуп турарын партия райкомунуң бюрозунга чугаалажып көөрүн база планнаан.

Ынчангаш экономиктиг өөредилгеде чедип алдынган чедишкиннерни улам быжыглап, СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязының шиитпирлерин ханы өөренип, ажылчы чонну экономиктиг билиглер-биле чепсеглээринге бар аргаларны ажыглаар ужурлуг.

Х. МОНГУШ.

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызының эргелекчизиниң ораланчызы.

Бай-Тайга районунда арга-дуржулгалыг, мурнакчы пропагандистериниң бирээзи Шыырап-оол Содунамович Хертек—Шуй ортумак школазында теоретиктиг семинарның башкызы.

Семинарның дыңнакчылары бөгүнге чедир чаңгыс-даа кичээл үспээн. Пропагандист Хертек оларга тема бүрүзүн солун кылдыр тайылбырлап берип турар. Ол пропагандист хүлээлгезинден аңгыда ол-ла школаның директору.

ЧУРУКТА: пропагандист Ш. С. Хертек.

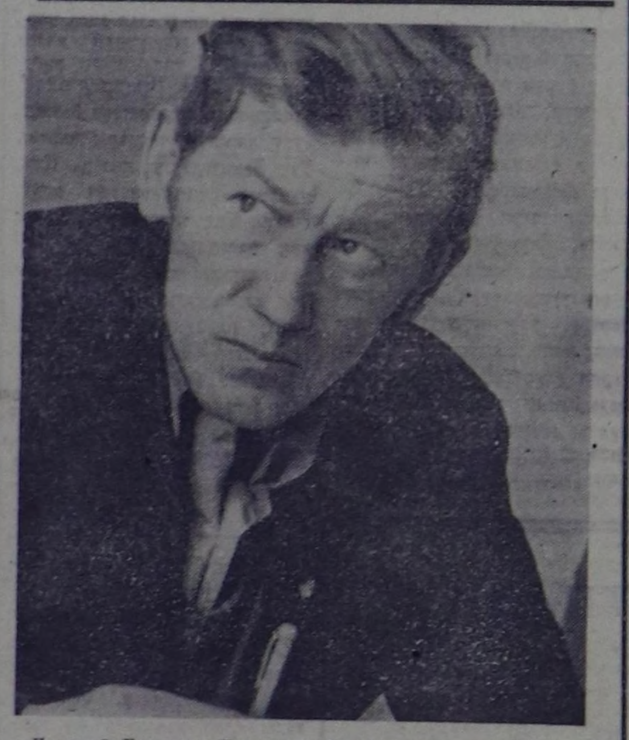

Николай Иванович Брацун — Тес-Хем районда «Сельхозтехника» каттыжыышкынының салбырының инженери. Аныяк коммунист ында пропагандист, политинформатор даалгазын эки күүседип турар. Политинформаторнуң чуруун партия райкомунда «Партияның дайынчы дузалакчылары» деп санырада киирген.

А. ДЕМБРЕЛЬДИҢ фотозу.

Чедиишкинни быжыглаар

1971—72 өөредилге чылында ВЛКСМ-ниң Өвүр райкому аныяктарның политиктиг өөредилгезин организастаар талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Өөредилге чылының эгезинде комсомолчулар болгаш аныяктар ортузунга 25 бөлүм, лекториялар ажыттынган, ында 545 дыңнакчы хаара туттунган. Хандагайтының, Торгалыгның, Солчурнуң, Саглының школаларында дээди болгаш ортумак эртемниг 54 башкылар теоретиктиг семинарларда өөренип турар.

Пропагандистерге луза чедиреринин талазы-биле Хандагайтыда 9, колхозтар төптеринде 5 кижилиг төвүлел тургустунган. Кодээ черлерде тургустунган методиктиг төвүлелдерден Чаа-Суурда төвүлел эки ажылдыг деп санаткан. Олар хүн бүрүнүң чамдык шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларын боттарының хуралдарынга чугаалажып, кичээл үзер кижилерден шынгыы негелдени тургузуп турар.

Комсомолдун политөөредилгезинде пропагандист эштериниң хөй кезии байлак арга-дуржулгалыг, боттарының ажылынга кызымаккай, бар турган аргаларны чөп ажыглап, кичээлдерни солун утка-шынарлыг эрттирип турар.

«Бистин ленинчи комсомолувус» неделяда бир, «Партия дугайында беседалар» болган «Социалистиг экономиканың үндезини» болгаш өске-даа болгүмнер айда ийи катап эртип турар. Хандагайтының уруглар садының чанында «Коммунистиг күш-ажылдың школазы», «Торгалыг» совхозтуң салбыры Чаа-Суурда «Партия дугайында беседа» деп болгүмнерниң кичээлдери айытқан график өзүгаар эртип турар.

Х. ОПУЛ-ООЛ,
ВЛКСМ обкомунуң килдис эргелекчизи.

Өөредилгени шынарлыг доозар

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында экономиктиг билиглериниң үндезиннерин өөренир политшколада 13 коммунист, 6 партия кежигүнү эвес кижилер хаара туттунган. Кичээл понедельник санында салбырның контроразынга болуп эртип турар. Өөредилге эгелээнинден бээр 10 кичээл болуп эрткен. Дыңнакчылардан боттарының политиктиг билиин бедидип алыр дээш кичээл шагын үспейн, башкының өөреткен үүлүн ханы билип ап, берген онаалгаларын чогуур үезинде күүседип, боттарынга быжыг билигни чедип ап турар кижилер хөй. Оларга коммунистер Монгуш Дөстей, Монгуш Кара-кыс, Ондар Анчымаа болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Пропагандист башкылар дыңнакчыларга быжыг - билигни бээр дээш баш бурунгаар белеткенип, өөредир тема бүрүзүнге көргүзүг материалдарын ажыглап турар. Сүт-Хөл сес чыл школазының үстүкү класстарында оруе дыл башкылап турар, башкы институдун каш чыл бурунгаар доосхан Александра Бораевна Сарыглар пропагандист хүлээлгезин ам үш чыл күүседип келген.

Салбырның өске коммунистери бо чылдың майга чедир партияның XXIV съездизиниң материалдарын өөренип доозар болгаш политөөредилгениң түңнелин майда коммунистерниң ниити хуралынга чугаалажып көөр кылдыр шиитпирлээн. Партия өөредилгезиниң шынары дээш, дыңнакчы бүрүзүнүң кичээл үспес чоруун чедип алыр дээш партия организациязы моон сонгаар-даа дээштиг хемчеглерни алыр.

О. ДОРЖУ,
партия эге организациязының секретары.

Амыдырал-биле холбаар

«Тыва тудуг» трезиниң үлетпур будурулге комбинадында политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге багай эвес тургустунган. Комбинаттың директору Виктор Николаевич Бехтерёв бо чугула ажылче улуг кичээнгейни салган. Ылаңгыя ында экономиктиг билиглериниң үндезиннерин өөренир политшколаның ажылы кончуг солун. Ооң пропагандизи, план кылдызының эргелекчизи Михаил Сальников ак сеткилдиг ажылдан турар. Бо коллективте политөөредилге организастыг болгаш утка-шынарлыг эртип, дыңнакчыларның улуг сонуургалын хайныктырган.

Партия организациязының секретары Магдалина Афанасьевна Шаламова мээн сонуургаан айтырыымга мынчаар чугаалады:

— Бисте экономиктиг билиглериниң үндезиннерин өөренир политшкола тургустунган. Кичээлди пропагандист Сальников амыдыралдан алган чижектер-биле холбап турган, кончуг солун кылдыр эрттирип келген. Политшколада 55 дыңнакчы бар. Чылдагаан чок кичээл үзер кижи бисте чок.

Бо будурулге черн планнаашкынының болгаш экономиктиг идиг бериишкиниң чаа системазынче кирген. Коллективтиң кежигүннери будуруп турар продукциязының бот-үнези, будурулгениң ажыктыг чоруу, күш-ажылдың будурукчулуу чүдел дээрзин өөренип эрткеннер. Өөредилге уламчылавышаан.

Р. ЗЫКОВА,
«Тыва кодээ тудуг» трезиниң улуг инженери.

Өөрениир, ажылдаар

В. И. Ленинниң «Өөренир, өөренир база катап өөренир» деп чагыын совет кижилер кажан-даа утпас. Бисте бичиидаа, улуг-даа кижилер өөренип турар. Дээди эртемниг кижилер безин политөөредилгениң янзы-бүрү школаларында, болгүмнеринде, семинарларында өөренип турар.

Мээң хар-назыным улгатса-даа, 10 чыл дургузунда пропагандистеп келдим. Бо чылын марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир политшколада башкылап турар мен. Кичээл бүрүзүнге дээди болгаш ортумак эртемниг 14 башкы доктаамал кээп турар. Баштайгы кичээлдерден эгелээш, бо хүнге чедир чаңгыс-даа кичээлди үспедивис.

Дыңнакчыларның кичээлге сонуургалдыг болуру болгаш өөредилгениң шынары пропагандистен кол хамааржыр. Ынчангаш башкы кижи бодунан, дыңнакчыларындан улуг негелделиг болуру чугула.

Ам СЭКП ТК-ның ноябрь Пленумунуң доктаалын, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң үшкү сессиязының материалдарын өөренип турар бис.

М. ГРАХОВ,
Бүрен-Акы сес чыл школазының директору.

БИСТЕ МЫНДЫГ

СЭКП Тыва обкомунуң XI пленуму политөөредилгениң ажылын экижидер дугайында улуг сорулганы партия организацияларының мурнунга салган. Ону күүседири коммунист бүрүзүнүң, ылаңгыя пропагандистериниң чугула сорулгазы болур.

Мен 10 чыл ажыг үениң дургузунда пропагандистиң хүлээлгезин багай эвес күүседип келдим. Бо өөредилге чылында марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир политшколаны башкылап турар мен. Ында шупту 41 кижи хаара туттунган.

Дыңнакчыларга улуг билиглерни бээр дээш кичээл бүрүзүнге баш удур белеткенип ап, тема аайы-биле таблицаларны, плакаттарны, делегей чуруун, диафильмнерни ажыглап турар мен. Кичээлди амыдырал-биле холбаары — мээң чугула сорулгам. Чогум-на ынчан дыңнакчыларның кичээлге сонуургалы, билип алыры эки болур чүве.

Амгы хүнде политшколаның дыңнакчылары СЭКП Төп Комитединиң ноябрь Пленумунуң материалдарын өөренип турар.

В. ЛИХАЧЕВ,
аэропортта пропагандист.

ЭКОНОМИКТИГ ПОЛИТИКАНЫҢ ЫЛАПТЫГ БОТТАНЫЛГАЗЫ

Совет улустуң күзел-соруун болгаш эрге-ажыктарын камталаан бистиң партиявыстың экономиктиг политиказы болза, ССРЭ-ниң социалистиг экономиказын аңаа үндезилеп сайзыратса чогуур улус ажыл-агыйының перспективтиг болгаш чыл планнарының күүселдезинге ылаптыг боттанылганы ап турар. Сайзыраңгай социалистиг ниитилелдиң үезинде чурттуң социал-экономиктиг сорулгаларын комплекстиг шиитпирлээринге херектиг болдунар аргалар тургустунган амгы үе-чадада ук политика улам долузу-биле боттанып турар. Ол дугайын СЭКП-ниң XXIV съездизинге ажылдап кылдынган экономиктиг политика ылаптыг болгаш тодаргайы-биле херечилеп турар. Ук политика чаа, төскү беш чылда Совет Эвилелинин ажыл-агый база социалдыг хөгжүлдезинин сорулгазын болгаш кол-кол угланыышкыннарын тодарадып турар.

Амгы үе-чадада партияның экономиктиг политиказының кол-ла өнзагай үүлү үүдел дизе, чурттуң экономиказын, ооң бүгү адырларын, партия биле күүнеиин бүгү органнарын улустуң амыдырал деңнелин бедидеринин сорулгаларын шиитпирлээринче шуут угландыр көрүндүреринде болур. «Улустуң эрге-ажыктары дээш, ооң чаагай байдалы, угаан-бодал болгаш культурлуг өзүлдези дээш сагыш салыры — партияның ажыл-чорудулгазының дээди утказы шак ындыг. Ол дээш партия тургустунган-даа, ол дээш революцияны өөскүдүп үндүрген-даа» — деп, Л. И. Брежнев чугаалаан.

Ажылчы чоннуң амыдырал байдалын боттуу-биле бедидерин бистиң партиявыс амгы беш чылдың кол сорулгазы кылдыр салбышаан, ук угланыышкын ССРЭ-ниң үүгле чоокку беш чылда хөгжүлдезин тодарадыр эвес, харын ажыл-агый талазы-биле чурттуң үр үедеги перспективтиг хөгжүлдезинче ниити угну база айтыр апаар дээрзин барымдаалап турар. Улустуң чаагай байдалын өстүреринин сорулгазы биске моон мурнунда кажан-даа шак ындыг калбак планга тургустунуп көрбээн.

Өөлүг чылдарда эгелээн бистиң экономиктиг политиказыста эргилде болза, совет ниитилелдиң моон мурнундагы бүгү-ле дүрүм өзугааргы хөгжүлдезинин — ооң экономиктиг күчүзүнүң мөөңнелиишкининиң, эртем, техника хөгжүлдезинде чаа-чаа бедиктерже чедишкиннерниң ажыл-агый башкарылгазынга улам чаа болгаш ажыктыг аргаларны нептереткенинин түңнели болган. Экономиктиг политикага ол угланыышкынны боттандырарынга херектиг байдалды белеткээр талазы-биле эрткен беш чыл онаалгаларының чедишкиннинг улуг рольду ойнаан. Сески беш чылдың дургузунда экономиктиг хөгжүлдениң шынар-даа, сан-даа талазы-биле көргүзүглери боттуу-биле экижээн, ажыл-агыйны чаазы-биле башкарарының улуг дуржулгазы чыгдынган.

Баш бурунгаар чоруттунган белеткелди барымдаалаан, СЭКП-ниң XXIV съездизи төскү беш чыл талазы-биле Директиваларны бадылаан. Төскү беш чыл планын болгаш 1972 чылда улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планын база Күрүне бюджедин ол Директиваларга бүрүнү-биле дүүштүр ажылдан кылган болгаш оларның төлевилдерин СЭКП ТК-ның ноябрь Пленуму үүлдүг деп көрген, а оларны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң III сессиязы хөөйлужудун бадылаан-даа.

* * *

СЭКП-ниң XXIV съездизинден тодараткан амгы беш чылдың кол сорулгазы үүл дизе, социалистиг будурулге хөгжүлдезинин бедик темпилеринге, ооң ажыктыын бедидеринге, эртем-техниктиг депшилгеге болгаш күш-ажылдың будурукчулуун өстүрерин дүргедиринге үндезилеп, улустуң материалдыг база культурлуг амыдырал деңнелин дыка бедидерин хандырары болур. Ол сорулгага дүүштүр улустуң амыдырал деңнелин өстүрер талазы-биле тодаргай сорулгаларны боттандырары төскү беш чылдың планында көрдүнген. Чаа беш чыл планының онаалгаларын тус-тус чылдарга хуваан чогаатканын ол чорук бистиң социалистиг планнаашкынывыстың деңнелин улам ыңай бедидип турарын болгаш совет экономика үзүктел чок, улам өзүлделиг шугум-биле хөгжүп олурарын көөр арганы биске берип турарын онзалап демдеглээри чугула.

Чаа беш чыл планының онзагай үүлү үүдел? ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязына демдеглээни кандыгыл дизе, ук план мурнукузунга бодааргa, кижи амыдыралының бүгү талаларын улам улуу-биле хаара тудуп турар шак ындыг калбак социалдыг программаны илередип турарында болур. **Улустуң чаагай амыдыралын чайгылыш чок бедидеринче партияның алган угланыышкыны бо беш чылда ниитилел курлавырларын катап хуваарын болгаш чурттуң экономика структуразынга улуг өскерилгелер киирерин негээн.** Ындыг өскерилгелер ылаңгыя национал орулганың хереглел фондузунче киирип турар кезиин өстүрген-инден, улус хереглелинин барааннарын будуреринин амгы үедеги материал-техниктиг баазазын тургузарынга база чонга ачы-дуза чедиреринге херектиг капитал салыышкыннарның хемчээлин улгаттырганындан тодазы-биле илереп турар.

Ниитилел будурулгезин чайгылыш чок калбартырының база чурттуң камталаныр күчүзүн быжыглаарының болгаш кодээ ажыл-агыйны сайзыратыр талазы-биле партияның ажылдап кылганы үр үеде күүсетсе чогуур комплекстиг программаны амыдыралга боттандырарының үндезини —аар үлетпүрну улам шапкыны-биле хөгжүдериниң сорулгазы чаа беш чыл планында салдынган. Адактың сөөлүнде амгы план эртем-техниктиг депшилгени дүргедиринин база күрүнеинин чаңгыс аай техниктиг политиказын боттандырарының чугулазын онзалап шыйып турар. Ол дээрге ниитилел будурулгезинин өзүлде теп-шизин дүргедиринин база ооң ажыктыг чоруун бедидериниң кол аргазы болгай.

Чурттуң социалдыг хөгжүлдезинин калбак программазы чогум чүнүң аргазы-биле боттаныр апаарыл? Ол программаның кол-кол көргүзүглери шак мындыг: **чурттакчы чоннуң кижи санынга онаштыр боттуг орулгаларны үштүң бири катап өстүрери көрдүнген.** Ылаңгыя эвээш шалын ап турар ажылдакчыларның ажыл төлевирин хамыктын мурнунда өстүреринче улуг кичээнгей салдынар. Ниитизи-биле алырга, амгы беш чылдың төнчүзүнде ажылчыннарның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның, оларның иштинге совхозтар ажылдакчыларын катай санаарга, айда алыр ажыл төлевириниң ортумак хемчээли 150 рубль чедир өзер, а ниитилел фондуларының күселиби-биле болдунар чиигелделерни барымдаалаар болза, ажыл төлевири 200 рубль ашкан турар. Чурттакчы чоннуң акша орулгаларының ниити түңнүнүң немелде өзүлдези 1975 чылда 1970 чылдаазы-биле деңнээрге 78 миллиард рубль болур.

Чурттакчы чоннуң боттуг орулгаларының шак ындыг немелде өзүлдезин хандырар дээш, хереглел барааннарын будурер адырларның болгаш амыдырал хандырыга кавызының өзүлде темпилерин боттуу-биле бедидери көрдүнген. Хереглел барааннарын будурүп үндүрери 48,6 хуу, үүрмектеп садар барааннар саарылгазының хемчээли 64 миллиард рубль, чонга ачы-дуза чедиреринин хемчээли хоорайлар, суурларга ийи катап, кодээ черлерге барык үш катап өзер. Чуртталга болгаш культура-амыдырал тудуглары дыка көвүдээр — үүгле туттунза чогуур чуртталга бажыңнарының ниити шолу безин 580 миллион дөрбелчин метр болур.

Социалдыг хөгжүлдениң аажок улуг программазы материалдыг будурулгениң өзүлде темпилерин дыка дүргедедирин хандырар. 1975 чылда улус ажыл-агыйында бүгү-ле кол фондуларның үнези 1970 чылдың деңнелинден будун чартык катап бедиир ийикпе 1 триллион ажыг рубль болур, үлетпүр продукциязының чылда хемчээли барык 550 миллиард рубль чедир өзер. Беш чылдың сөөлгү чылында электроэнергия ажылдап кылыры 1 триллион киловатт-шак ажыр өзер, кан будурери 146 миллион тонна чедер, нефть тывыжы чижек-биле 500 миллион тонна болур, газ тывыжы — 320 миллиард кубометр чедер, пөстер будурери 11 миллиард дөрбелчин метр ажар, а хом идиктер будурери 830 миллион эжеш идик болур. Беш чыл төнчүзүнге чедир тараанның ниити чыылдазы 200 миллион тоннаны ажар, эт будурери 16 миллион тонна хире болур, сүттүү — 100 миллион тоннадан хөй болур, дагаа чуургазын будуреры — 52 миллиард чедир өзер.

Будурулге программазын болгаш капитал тулугнуң планын тус-тус эвилелдешкен республикалар аайы-биле чогаадып ыылган. Үлетпүр биле кодээ ажыл-агый будурулгезин өстүрериниң темпилери болгаш масштавы-даа, чаа тудугларның карта-чуруктары, материалдыг болгаш культурлуг хемчеглериниң планнары болза ССРЭ-ниң бүгү улустарының экономиктиг-даа, социалдыг-даа хөгжүлдезин дүргедиринче угланган ленинчи национал политиканың чайгылыш чок боттанып келгениң, эвилелдешкен республикаларның экономиктиг хөгжүдезиниң деңнелиниң улам чоокшулап олурарын, оларның интернационалчы харыызаалының улам быжыгып олурарын херечилеп турар.

Будурулгени улам чогумчалыы-биле таарыштыр хуваарынче чаа беш чыл планында улуг кичээнгей салдынып турар. Бистиң чурттуң Чөөн чүк районнарының будурукчу күштери дүргени-биле хөгжүүр. Беш чылдың төнчүзүнде Ураадан эгелээн чөөн талакы районнар чуртта будурүп үндүрүп турар бүгү-ле үлетпүр продукциязының бештиң бирин будурүп шыдаар апаар. Ылаңгыя барыын Сибирьде нефть болгаш газ тывыжы онза дүрген темпи-биле хөгжүүр. Бо районга 1975 чылда нефть тывыжы 125 миллион тонна чедер. Ооң-биле кады чурттуң барын талакы районнарынга геологтуг шинчилел ажылдары база идепкейжээн турар. Ол чорук эң хөй чурттакчылыг болгаш сайзыраңгай үлетпүрлүг бо районнарда бар бойдус курлавырларын ажыл-агый хереглелдеринге улуг хемчээлдин-биле шингээдир арганы бээр.

Кубада эмнелге албан черлериниң четкизи калбарган, хөй санныг эмнелгелер, поликлиникалар, консультациялар болгаш лабораториялар ажыглалда кирген. Улусчу эрге-чагырганың чылдарында кадык камгалалынга акшаландырыышкын 10 катап өскен. Ам эң ырак дээн районнарның тараачыннары безин эмчи дузаламчызын ап турар. Ориента можунуң төвүнде Совет Эвилелиниң дузазы-биле туткан В. И. Ленин аттыг Кол госпиталь ону долгандыр турар районнарның барык миллион хире чурттакчызын хүлээп ап турар.

ЧУРУКТА: В. И. Ленин аттыг Кол госпитальдың бажыңының чанында.

В. ФЕСЕНКОНУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

БАЙЫРЛАЛДЫҢ КОНЦЕРТИ

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чилиниң Коммунистиг партиязының 50 чыл оюнга турескааткан улуг байырлал концерти чили найысылалдың муниципалитет театрынга болган. Ооң организакчылары Чилиниң Коммунистиг аныяктар эвилелиниң болдары болгаш кыстары болган. Театрның залынга Чилиниң Коммунистиг партиязының ТК-ның кежигүннери, чурттуң коммунистиг шимчээшкининиң хоочуи киржикчилери олурган. Хүндүлүг аалчыларга ложаларда—ЧКП-ниң 50 чыл оюнуң байырлалынга келгени акы-дуңма коммунистиг болгаш ажылчын партияларның делегациялары. Олар-биле кады СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко баштадыр СЭКП-ниң делегациязы.

КЫДАТТА ЯДРОЛУГ ЧАЗЫЛДЫРЫЫШКЫН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Кыдат Улус Республикада Лобнорда шенелде кылыр черге ядролуг чазылдырыышкынның өзөлчеглиг шенелдезин агаарга кылган деп, АКШ-тың атомнуг энергия талазы-биле комиссиязы дыңнаткан.

** токио. (СЭТА).** Японияның Хиросима хоорайының даргазы С. Ямада агаарга ядролуг шенелдени кылганы-биле холбаштыр удурланыышкын телеграммазын Мао Цзэ-дунга чоруткан. «Атомнуг бомбалаашкынның коргунчуг айылын көрген Хиросиманың чурттакчыларының өмүнээзинден» удурланып тур мен деп, хоорай даргазы демдеглээн.

Патриоттарның чедиишкини

ПАРИЖ. (СЭТА). Мурнуу Вьетнамның патриоттары дайзынның туруштарынче чедиишкинниг халдап турар. Эрткен хүннерде олар Сайгондан сонгу-чөөн талаже 32 километр ырак америк шериг базазының боолаан деп, АФП агентилелдиң корреспондентизи дыңнаткан. Мурнуу Вьетнамны хостаарының чепсектиг күштери америк-сайгон шериглериниң өске-даа элээн каш базаларын ракета-артиллерия-биле база боолаан болгаш дайзынга дириг күш, техника талазы-биле когаралды таварыштырган.

ДОПЧУ МЕДЭЭ

РАВАЛПИНДИ. (СЭТА). Улусчу лига партияның удуртукчузу Муджибур Рахманны пакистан ужар түүл компаниязының самолёду-биле Равалпиндиден «билдинмес угланыышкынче» аппарган деп, пакистан радиозу дыңнаткан.

ДЕЛИ. (СЭТА). Бангла деш Улус Демократтыг Республиканың президентизи, Улусчу лига башкарыкчы партияның даргазы Муджибур Рахман төрээн чуртунче орук аайы-биле январь 10-да Делиде чедип келген.

Аэродромга ону Индия Республиканың президентизи В. В. Гири,, премьер-министр Индира Ганди, Индияның төп чазааның кежигүннери, парламентиниң депутаттары, чурттуң хөй-нитизиниң хөй санныг төлээлекчилери уткаан.

МАОЧУЛАРНЫҢ АРЫН-НҮҮРҮ

ПРАГА. (СЭТА). «Руде право» солун амгы кыдат удуртулганын даштыкы политиказынга хамаарыштыр түүлдү парлап үндүрген. Хөй чылдар дургузунда кыдат удуртулга делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чарлааны кол принциптеринче калчаалыг халдаашкыннарны кылып турар. Ол халдаашкыннарның база бир кол сорулгазы болза Октябрьның баштайгы хүннеринде-ле В. И. Ленинниң айытканы тайбың догуннаашкынның принцивинче халдаашкын болу берген деп, ук түүлде чугаалаан.

Коммунистиг партиялар маочуларның туружунга шиитпирлиг ойтур шавыышкынны берип турар, чүге дээрге коммунистер «революцияның экспортун» кеззеде буруу шаап келген деп, «Руде право» бижээн. Гуманизмнин туруштарында өскерлиш чок туруп турар коммунистер амгы кыдат удуртулганын авантюрисчи политиказын шиитпирлиг буруу шаап турар. Чогум-на харын ол политика Пекинни делегейге хандыр тускайлаанының чылдагаанарының бирээзи болган.

Делегейге тускайлаашкындан уштунуп үнер дээр кыдат удуртулганың оралдажыышкыннарын көрген херечилер болуп турар бис. Ол дээш Пекин империализм-биле дипломаттыг харылзааларны тударынче барып, ол дээш бодунуң лозуңнарын өскертип турар. Ынчалза-даа херек кырында ол улуг күрүнеирек, антисоветчи, чарылдырыкчы угланыышкынын чорудуп турар. КҮР-нүн удуртулгазының алыс сорулгазы болза, Африканың, Азияның болгаш Латин Американың чурттарын бодунун аайынга киирип алырында, «үшкү делегейниң баштыңчызы» болурунда, ынчангаш ону ажыглавышаан, кожазы чурттарга, хамыктың мурнунда Совет Эвилелинге чурт-девискээр талазы-биле бодунун негелделерин кылып турары болур.

Кыдат удуртулга «ийи кедергей улуг күрүне» дээр бужар бодалды ажыглап, ынчангаш америк империализмге удур демиселдиң болгаш амгы үеним кол революстуг күжү—Совет Эвилелинге удур демиселдиң аразында деннээшкин демдээн салып турар. Херек кырында ол болза империализмнин агрессчи мөзү-бүдүжүн чажырып чаар дээн оралдажыышкын-дыр.

Амгы кыдат удуртулганың антисоветизми болгаш шовинисчи калчаараашкыны делегей империализми-биле эвилелдежиринге ону чедирген деп, түүлде демдеглээн. Ооң чаа бадытқалы болза, индий-пакистан чөрүлдээге Пекинниң политиказы америк империализмнин политиказы-биле бүрүн каттыжа бергени болган. КНО-нуң индиринден кыдат төлээлекчи хосталгалыг демиселди чорудуп турар Бангла дештиң 75 миллион чонун нүүлдеп, агрессчи империалистиг ийи блоктуң киржикчизи Яхья Ханның диктаторжу ёзу-чурумун ажыы-биле деткээн. Мынчангаш маочуларның алыс арын-нүүрү бүгү делегейниң мурнунга база катап шак ынчаар сойгалаттынган.

Сато чаныпкан

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Японияның премьер-министри Э. Сато Каттышкан Штаттарга беш хонукта албан ёзузунуң аян-чоруун дооскаш, Токиоже ужудуп үнгеп. Бодунуң аян-чоруунуң үезинде Сато АКШ-тың президентизи Р. Никсон-биле чугаалажыышкыннарны кылган. Чугаалажыышкыннар чоруп турда «делегейниң ниити байдалын», а ол ышкаш Японияның болгаш Каттышкан Штаттарның аразында ийи талалыг харылзааларны чугаалажып көрген. Америк парлалганың демдеглээни-биле алырга, ниитизи-биле ужуражыышкынның киржикчилери ылаңгыя сөолгү үеде АКШ-тың болгаш Японияның аразында күштелген ханы чөрүлдээлерни чайладып шыдаваан.

ДЕЛЕГЕЙ ЭРТКЕН НЕДЕЛЯДА

ИЙИ АРЫННЫГ, МЕГЕЧИ ЧОРУКТУҢ ПОЛИТИКАЗЫ

Эрткен неделяда Вашингтоннуң политика талазы-биле ийи арынныг, мегечи чоруу делегейге база катап илереп, неп-терээн. Ынчангаш индий-пакистан месилдежиишкин үезинде «хөделиишкинниң тускай бөлүү» дээр кижилерниң хуралдарының чажыт документилериниг сойгалаттынган чоруу АКШ-тың албан ужурунда политиказы кайы хире ийи арынныг болгаш хоозун мегел деп чүвени шуут тодаргайы-биле көргүскен.

Америк политиктер тайбыңче түүнүлдүг бис деп мактанырынга ынзы. Ынчангаш олар Индостан чартык ортулукта байдалды эң-не дүргени-биле шын шиитпирлээриниң дугайында, индий-пакистан месилдежиишкинге боттарының «хамаарылга чогунуң» дугайында чон мурнунга каас-коя чугааларны эвээш эвести чулчуруп турганнар. А херек кырында ап көөр болза, «АКШ-тың президентизиниң тускай дузалакчызы Киссинджер парлалга конференциязынга чазак чери Индияга удурланмайын турар» деп мегелеп турганын ол документилер болгаш оларны парлаан журналист Д. Андерсондаа бадыткап турар. Киссинджер болгаш Вашингтоннуң өске-даа улуг эрге-дужаалдыг кижилери Индий-пакистан месилдежиишкинни «киржилге чок» көрүп турарының дугайын журналистер мурнунга мегелеп чугаалавышаан, чажыдыбиле «Индияны кадыг-шыңгыызы-биле көөрүн куштелдирерин», аңаа экономика болгаш шериг талазы-биле кызамдаашкынны кылырын негеп турганнар. Ынчангаш вашингтончу дипломатия чүгле америк улусту эвес, харын-даа делегейниң хөй-ниитизин кайы хире кара-туразында мегелеп турганын Ак бажыңның ол чажыт документилери тодаргайы-биле көргүзүп турар-дыр. Америк төлээлер КНО-га АКШ-тың аңаа «хамаарылга чогунуң» дугайын чулчуруп, тайбынче түүнүлдүң дугайында медеглелдерни кылып турар үеде АКШ-тың шериг корабльдери Бенгаль мугулдурунга бүдүү чеде берген турган болгай. АКШ-тың чазаа ол корабльдерни Чөөн Пакистанда «америк хамаатыларны камгалаар дээш» чоруткан түве деп бадыткаарын оралдашкан. А херек кырында оларны күш «көөргеттинер» дээш ынаар чоруткананын документилер херечилеп турар. Ынчаар «күш көөргеттинериниң» алыс сорулгазы чүл дээрге, индий корабльдериниң болгаш самолёттарның пакистан шериглерге удур хөделиишкиннерин чардыктырары бооп турган. Ол ышкаш «хөделиишкинниң тускай бөлүү» Иордания болгаш Сауд Аравиязын дамчыштыр Пакистанга америк боо-чепсекти чедирип бээриниң аргаларын дилеп, пакистан шериглериниң тиилээринге таарымчалыг байдалды тургузар дээш дайынныг месилдежиишкинни узамдыктырарының хемчеглерин ажылдап кылып турган.

Ынчаарга вашингтончу политиктер-биле кады Пекинниң удуртукчулары база бир демниг хөделип турганы делегейниң хөй-ниитизинге база билдине берген. Вашингтон Индияга удур бодунуң агрессчи планнарын ажылдап кылырда КНО-да маочу төлээлекчилерге чажыт документилерден өстүп турар. А оларның ыңдыг идегели база халас барбаан. Индий-пакистан месилдежиишкин талазы-биле АКШ-тың туружу Кыдат-биле американанарның эвилелин быжыглаарынче угланган турган деп «Нью-Йорк таймс» солун демдеглээн.

«Ыңдыг чигзинчиг политиканың түңнелинде Индияга америк политика эң чавыс деңнелче кудулаан, а Индостан чартык ортулукка совет салдар дыка улгаткан»—деп, ол-ла солун бижээн.

АГРЕССЧИ ЧОРУК ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

Вашингтоннуң «тайбыңга ынакшылдыг» медеглелдери чогум кайы хире уржуктарлыг бооп турарын чер бөмбүрзээниң өске-даа районнарынга хамаарыштыр Каттышкан Штаттарның политиказы база херечилеп турар. Чоокку Чөөн түүкке хамаарыштыр ол кандыгыл дээрге, чаа чылдың эгезинде АКШ-тың чазаа Израильге «Фантом» дээр самолёттарны база катап бээр дугайында шиитпир үндүргени болур. Израиль агрессорларны деткиири-биле кылган ол шиитпир болза делегей бэйдалын улам шыңгыыраткан улуг өнчүк-чөңгээ деп делегейниң араб болгаш депшилгелиг өскедаа хөй-ниитизи көрүп турар.

Делегейниң база бир душкүүрлүг чери — Индий-Кыдатта Пентагоннуң аг-шериин агрессиязын улам калбартырын оралдажып турар. Вьетнам Демократтыг Республиканы бомбалаарын долузу-биле соксадыр дугайында Вашингтоннуң, ынчаардагы президент турган Джонсоннуң 1968 чылда алган хүлээлгезин кайы хире кара-туразында үрээнин америк ужар түүлдүң Вьетнам Демократтыг Республикажа агаардан куштуг халдаашкыннары база көргүзүп турар.

Вьетнам Демократтыг Республиканың хоорайларының болгаш суурларының тайбың чонунче араатанзыг ёзу-биле халдаашкыннары бүгү делегейге шыңгыы килеңнээшкинни болдурган. АКШ-тың эвилелчилери болур, Вашингтонну бүгү талазы-биле деткиир күрүнелериниң безин найысылалдарында бомбалаашкынга ажык удурланыышкыннар бооп турар. Чогум-на ооң ужурунда «Нью-Йорк таймс» солун мынчаар бижиир ужурга таварышкан: «Индий-пакистан месилдежиишкинниң үезинде-ле бужар-багы-биле буурап душкен америк даштыкы политикага идегээр чорук улам суларап турар».

Президент Никсон чаа чылга холбаштыр радио болгаш телевидение дамчыштыр бодунуң чугаазынга «вьетнамчылга» талазы-биле буурап душкен политиканы мурнундагызы ышкаш камгалавышаан, Вьетнам Демократтыг Республиканы бомбалап эгелээри-биле кыжанып турган болгай. Ынчаарга Каттышкан Штаттар Вьетнам Демократтыг Республиканың девискээрлерин элээн каш чылдар дургузында бомбалап келген болгаш ооң-биле чүү-даа чедип ап шыдаваан деп түве бүгү делегейге билдиңгир.

Индий-Кыдат дайынынга тиилелге чедип алыр дээрзинге идегелин америк улустуң улам хөй кезектери оскунуп турар. Ынчалза-даа олче Вашингтоннуң бөлүктери амдаа чүткүвүшааннар. «Нью-Йорк таймс» солун дайынга удур үзел-бодалдарның АКШ-та улам нептереп турарын айытпышаан, Никсоннуң сөолгү чугаазынга хамаарыштыр «америк чазактың политиказы «Индий-Кыдатта берге байдалдан АКШ-ты черле уштуп ап шыдавас» деп медеглээн.

Парижте Вьетнам талазы-биле төвүлел хуралга Вьетнам Демократтыг Республиканың төлээлекчизи АКШ-ты Вьетнамда дүшкен малгажындан уштуп ап болурунуң кара чаңгыс аргазы бар деп медеглээн. Чүл дээрге, Американаның Каттышкан Штаттарының чазаа шериг күжү-биле типлеп алырының дугайында күзел-бодалындан шуут өйталааш, Париж төвүлел хуралынга шыңгыы чугаалажыышкын кылырынга чөпшээрежир ужурлуг деп ол чугаалаан.

Польшаның чону

ВАРШАВА. (СЭТА). 1971 чылдың төнчүзүнде Польша Улус Республиканың чонунуң саны 32,9 миллион кижи болган. 1970 чылдыы-биле деннээрге, чоннуң саны 225 муң кижиге көвүдээн. Ийи муң чылда Польшаның чону 38,6 миллион кижи болган турар.

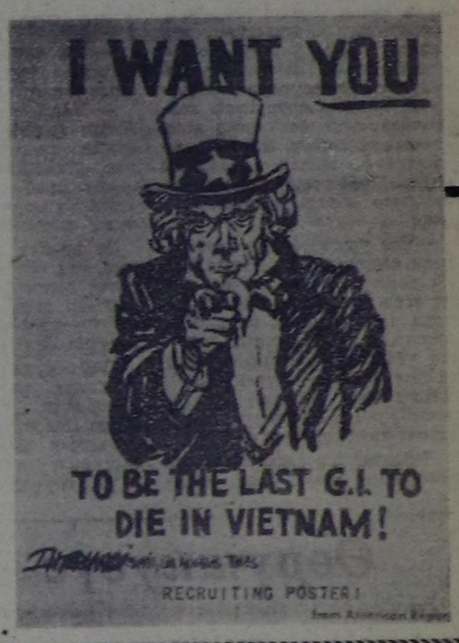

Вьетнамда дайынны соксадыры дээш шимчээшкинде америк ниитилелдиң чаа-чаа кезектери хаара туттунуп турар. АКШ-тың янзы-бүрү хоорайларында дайынга удурланган хемчеглерниң болуп турарын хүн бүрүде хөй чурттарның информация агентилелдери дамчыдып турар.

Дайынны соксадырын негээн номнарны, плакаттарны, дептержигештерни организациялар тарадып турар.

ЧУРУКТА: дайынга удур плакат. Адаанда Сэм даайның чугаазы: «Вьетнамга өлүрткен сөолгү солдат болуруңну күзеп тур мен»—деп бижээн. Бо чурукту америк «Дейли уорлд» солундан алган.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Чаа беш чыл болза капиталистиг чурттар-биле ССРЭ-ниң экономиктиг чарыжынга улуг ужур-дузалыг үе-чада болуп артар. 1975 чылда ССРЭ-ниң үлетпүр болгаш көдээ ажылагый продукциязының ниити хемчээли АКШ-тын үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин амгы деңнелин ашкан турар.

* * *

Совет экономиканың хөгжүлдезинде шынар талазы-биле чаа үе-чада ажыл-агый тургузулгазынга удуртулганың арга-хевирлерин боттуу-биле экижидерин хандырар. Партияның XXIV съездизинге демдеглээни чүл дизе, амгы үе-чалада бүдүрүлге хемчээлдериниң анаа-ла сан талазы-биле өзүлдези социал-экономиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге канчап-даа чедишпес, бүдүрүлге өзүлдезиниң бедик темпилери шынар көргүзүглериниң боттуг экижилгези-биле, **бүдүрүлгениң ажыктыг чоруунуң өзүлдези-биле, интенсификацияның бедиишкини-биле немештинген турар ужурлуг** дээн.

Бүдүрүлгени интенсификаастаарынче болгаш ооң ажыктыг чоруун бедидеринче угланган шугум бистин партиявыстын болгаш улузувустун ажыл-чорудулгазының арсеналындан кажан-даа казыттынмайн келген. Ынчаарга улус ажыл-агыйының амгы хемчээлинге, социал-экономиктиг сорулгаларның нарыыдаашкынынга хамаарыштыр алыр болза, ол факторларның ужур-дузазы хөй катап улгаткан. Амгы үеде шынар талазы-биле көргүзүглерни шудургу экижитпейн чыткаш, көрдүнген программаны күүседири берге болгаш чамдык таварылгаларда күүсединип шыдаттынмас-даа. Чижээлээрге, кижинин күш-ажылынын бүдүрүкчүлүүн боттуу-биле бедитпейн чыткаш, улус ажыл-агыйын күш-ажылчы курлавырлар-биле хандырарының сорулгазы канчап-даа шиитпирлеттинмес. Бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидери чаа байдалдарда партияның экономиктиг политиказының үндезин айтырыы болуп артар.

Эртем, техниканың чаа-чаа чедиишкиннерин бүдүрүлгеге бүгү талазы-биле шиңгээдип нептередири партияның экономиктиг политиказын боттандырарының материал-техниктиг үндезини болур.

Эртем-техниктиг депшилгениң хөрээнге боттуг бурунгаарлаашкынны кылып, аңаа үндезилеп, күш-ажылдын бүдүрүкчүлүүн бедидер деп мындыг сорулга салдынган. Боттарынга удурланышкак ийи делегей системазының аразында экономиктиг чарыштың чидигленишкээ чогум-на ам ол кавыже чайылган. Ол сорулганы шиитпирлээр төлээде, эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин ажыл-агыйын социалистиг системазының артык шынарлары-биле тудуш холбаштырары, эртем биле бүдүрүлгени каттыштырарының социализмге түүлдешкен хевирлерин калбартын сайзыралыры эргежок чугула.

Тоску беш чылда күш-ажыл чепсектерин бүдүрүп үндүрерин 1,6 катап көвүдедири көрдүнген. Маңаа хамаарыштыр алырга, 25 муң хире чаа машиналарны, механизмнерни, аппараттарны, приборларны чогаадып тургузар, оларның 19 муң хирезин бүдүрүлгеге шингээдир апаар. Бүдүрүлгени электрижилериниң болгаш химижидериниң улам бедик чазазынга үндезилеп, чаа техниканы база технологияны нептередиринче, эки бүдүштүү баш бурунгаар тодараттынган, шынарлыг материалдарны бүдүрүп кылырынче хөй кичээнгей салдынган турар.

Чаа техниканы болгаш технологияны бүдүрүлгеге хереглээри материалдар чарыгдалын боттуу-биле ажыырар арганы бээр. Үлетпүр продукциязының хөй-хөй хевирлерин бүдүрүп үндүреринге материалдар чарыгдалының үнези бүгү чарыгдалдың 60 хуузу эзелеп турары билдингир болгай. Оларның түүлүн, чиг-эттин болгаш материалдарның камнаттынган хуу бүрүзү дыка улуг түнге чедип, национал өрүлганың ниити түңүнге 3—4 миллиард рубль немелдени берип турар ужуру ында.

Материалдыг курлавырларны камнаар талазы-биле бистин улус ажыл-агыйывыста эгээртинмес болдунар аргалар бар. Чиг-этти, оларны түүлү, материалдарны эң камналгалыг ажыглаары дыка улуг ажыкты берип турар болгаш оларны тып бүдүреринге үндүрер чарыгдалдардан камналганын үнези оранчок чиик болуп турар.

Бүдүрүлге күүчүлерин ажыглаарын бедидериниң хөрээнде улуг-улуг курлавырлар бар. Маңаа хамаарыштыр алырга дөрилгелер ажыглалынга эзелчег барымдаалаар чоруктуң коэффициентизин улгаттырарын база эзелчег үезинде техниканың куруг туруушкунун эвээжедирин хандырар дээни ол. Ылаңгыя машина тудуушкун адырларында дериглерни эзелчег барымдаалап эдилээр чоруктуң ортумак коэффициентизи ам-даа аажок куду, эзелчег үезинде куруг турар таварылгаларның хуузу 15—20 чедип турар.

Капитал тудугнуң ажыктыын улгаттырарының эргеажыынга хамаарыштыр **акшахөреңгини баштайгы эзелчегде ажылдап турар бүдүрүлгелерни эде дериринче болгаш техника-биле чаартып чепсеглээринче угландыр чарыгдаары көрдүнген.** Ол чорук кыска хуусаанын иштинде эвээш чарыгдалларны үндүрүп турган, бүдүрүлге күүчүлерин улгаттырарын хандырар болгаш продукция бүдүрерин өстүрер арганы бээр.

Социалистиг экономиканы шалыпкын хөгжүдериниң материал-техниктиг үндезини база-ла мурнукузу хевээр **аар үлетпүр болуп артар.** Аар үлетпүрдеп, ылангыя электроника, нефть болгаш газ үлетпүрү, химия болгаш нефть-химия үлетпүрү улам түрген хөгжүлдени ап, техниктиг депшилгени дүргедедиринге чүүн-даа мурнунда дузалаан турар, ылаңгыя машина тудуушкуну онза шалыпкын сайзырап. ооң продукция өзүлдези 1,7 катап улгадыр, приборлар болгаш автоматчылыга чепсектери ийиден ажыг катап көвүдээр.

«А» бөлүкке дөмейлээрге, үлетпүрүнүң «Б» бөлүүнүң тустус адырларының хөгжүлде темпизи мурнаан турары көрдүнген, ол чүл дээрге хереглел бараннарын бүдүрер адырларга херектиг чепсек-херекселдерни бүдүрүп үндүреринин темпизи мурнаан турзун дээни ол-дур. Ол угланыг капитал салыышкыннарның структуразындан база тодазы-биле илереп турар. Капитал салыышкыннарның ниити хемчээлинин өзүлдези 42 хуу болуп турунда, улустуң хереглел бараннарын бүдүрери-биле холбашкан үлетпүрүнүң шак ындыг адырларының хөгжүлдезинге капитал салыышкыннарның хемчээли 60 хуу, а амыдырал хандырылга черлериниң хөгжүлдезинге — ийи катап өзер.

Бүдүрүлге өзүлдезинин интенсивтиг факторларының ужур-дузазы химижидилге, комплекстиг механизация база черни мелиорастаарының херээ улам ыңайгы хөгжүлдени ап турар көдээ ажыл-агыйга онзазы-биле бедиир. Көдээ ажыл-агыйны улам ынай индустриалдыг үндезинге хөгжүдери, тракторларны болгаш өске-даа техниканы бүдүрерин көвүдедири, минералдыг чемишчидилгелерни бүдүрүп үндүрерин өстүрери планда көрдүнген. Чер ажылынын культуразын бедидериниң база көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин сайзырадырынга дузалаар өске-даа факторларның күселибиле 100 гектарга онаштыр көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрерин үштүн биринге улгаттырары көрдүнүп турар.

Тоску беш чыл планының чедиишкиниг күүседиринин хандырза чогуур байдалдарның бирээзи болза, **кижиниң күш-ажылын камнаары,** ажылдап турар бир кижиге онаштыр белен продукция бүдүрүп үндүрерин көвүдедири болур. Саналгаларның көргүзүп турары кандыгыл дизе, кижиниң күш-ажылын 1970 чылда чарыгдаанынын деннелиг ол хевээр арттырар болза, тоску беш чылдың бүдүрүлге программазын күүседириинге бүдүрүлге ажылчыннарының санын 37 миллион кижиге өстүрери негеттинер апаар. Ынчаарга күш-ажыл курлавырларының балансызын ёзугаар алыр болза, материалдыг өндүрүлге ажылчыннарының санын чүгле 4,7 миллион кижиге өстүрүп болур арга бисте бар. Мынчангаш хереглеттинзе чогуур ажылчын күүнүн дириг күш-ажылдын бүдүрүкчүлүүн дыка өстүрүп тургаш, ам хандырып болур аргалыг бис.

Беш чыл дургузында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү үлетпүрге 38,8 хуу, көдээ ажыл-агыйның ниитижиттинген секторунга — 37—40 хуу, тудугга — 37 хуу, демир-орук транспортунга — 22,6 хуу өскен турар ужурлуг. Бистин улус ажыл-агыйывыс күш-ажылдын бүдүрүкчүлүүн шак ынчаар остүрүп шыдаар бүгү болдунар аргалардыг. Ынчаарга беш чыл планының онзалгаларын чедиишкиниг күүседир дизе, материалдыг болгаш моральдыг деткимчелерни ажыглап, шын дүүштүрүп билир болза чогуур. Маңаа чүүлдештир ажыл төлевириинге хамаарыштыр партияның ажылдап кылган политиказын чайгылыш чок боттандырарын, шын кылдынган ажыл нормаларын нептередирин беш чыл планы хүлээндирип турар.

Социалистиг экономиканы хөгжүдери-биле холбаалыг иштики сорулгаларны шиитпирлээри-биле чергелештир, бистиң партиявыс биле Совет күрүневис **даштыкы-биле экономиктиг харылзааларны хөгжүдериниң,** ылангыя акы-дүңмалышкы социалистиг чурттар-биле экономиктиг кады ажылдажылганы быжыглаарының улуг ужур-дузалыын аажок үнелеп келгеннер. Социалистиг бүдүрүлгениң аргазынга түүлдештир быжыг туруштуг болур чорук - социалистиг чурттар-биле экономиктиг харылзаа байдалдарга база илерээн турар ужурлуг дээрзин ССРЭ-нин Дээди Совединин сөолгү сессиязынга демдеглээн. Чаа беш чылда экономиктиг дузалажылга чөвүлелиниң (ЭДЧ-нин) кежигүнү чурттар-биле ССРЭ-ниң бараннар саарылгазы 77 миллиард рубльди ашкан турар ийикпе эрткен беш чылда турганындан бүдүн чартык катап өзер.

Экономиктиг хөгжүлденин программазын, чедиишкиниг күүседиринин эрге-ажыктарынга хамаарыштыр капитализм чурттары-биле биске ажыктыг садыгажылганы болгаш экономиктиг харылзааның өске-даа хевирлерин моон сонгаар-даа калбартырын база көрүп турар.

* * *

Экономиктиг политика болгаш ону амыдыралга боттандырарының тодаргай хемчеглери партия биле улустуң коллективтиг угааны-биле ажылдап кылдынган. Ук план ынчангаш боттуг, ол ыяап-ла күүсединнер дээрзинге бүүрээр-даа бис.

Тоску беш чыл планында салдынган улуг болгаш нарын сорулгалар ажыл-агый эргелелиниң бүгү звеноларын соксаал чок сайзырангайжыларын, экономиктиг болгаш организастыг хемчеглериниң системазын боттандырарын шыңгыызы-биле негеп турар. Мынчангаш кол түве болза, бүдүрүлге бүрүзү колхоз, совхоз бүрүзү, ажыл-агыйларның звено, бригада, салбыр бүрүзү тодаргай планныг болгаш ону тус-тус айларга, кварталдарга, чылдарга таарыштыр хуваган, бир дески шудургу ажылдаан, техниктиг депшилге, продукция шынарын бедидери, бүдүрүлгениң орулгалыг ажылдаан турарын хандырары дээш демиселди кажангызындан артык күштелдирген, маңаа хамаарыштыр социалистиг чарыштың тугун улам бедик көдүрген турарын хандырары болур.

Тоску беш чыл—ол дээрге совет улустуң амыдыралында, коммунизмнин материал-техниктиг базазын тургузарының хөрээнде чаа үе-чада, беш чыл планын амыдыралга боттандырары социалистиг тургузуунун артык күштүүнүн чаа ылаптыг херечизи болур.

С. ПЕРВУШИН,
Экономика эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң Күрпланынын чанында бүдүрүкчү күштерни өөренип көөр талазы-биле Төвүлел секторунуң эргелекчизи.

Ансамбль, оркестр-биле ажылдаары

Эрткен чылдың сентябрь 21-де үнген «Шын» солунга бот-тывынгыр окрестрлерни канчаар организастаарының методиказы-биле таныскан болгай бис. Ам ансамбль болгаш оркестрниң составы-биле танышып, канчаар ойнаарының аргаларын тайылбырлап, партитураны бижиринин чурумун көрөлиңер.

Ансамбль дээрге кады дээн утканы илередип турар фрапцуз сөс-түр, азы улам тодаргайлаарга ийиден өрү кижи составтыг, кандыг-бир чогаалды күүсеп турар ыраажылар азы хогжумчүлер болүү-дүр. Ансамбль бодунуң составының аайы-биле дуэт (ийи), трио (үш), квартет (дөрт, квинтет (беш), секстет (алды), септет (чеди), октет (сес), нонет (тос), децимет (он) кылдыр ацы-ацы болуктерге чаруыр. Ниити ырлар болгаш оркестрлер база ансамбльдерге хамааржыр.

Оркестрлерден ацгыда, янзы-бүрү ансамбльдер тургузуп болур. Чижээлөргө, трио, квартет, квинтет, секстет. Триога домра азы мандолина, дошпулуур азы гитара, баян таарымчалыг. Домра (мандолина) трио составынга кирип тургаш, аялганы күүседир, дошпулуур үделгезин азы аялганы домра (мандолина)-биле кады ойнаар, а гитара азы баян үделгезин ойнаар.

Квартет чаңгыс аай болгаш холушкак составтыг боол болур. Оон составы мындыг: 1) биче домра (I болгаш II); домра-альт, домра-бас. 2) Биче домра, домра-альт, дошпулуур-секунда, дошпулуур-контрабас.

Квинтеттер болгаш секстеттер колдуунда чаңгыс аай составтан тургустунар. Ындыг ансамбльдер оркестрде кирип турар хогжум хереселдериниң долу болүүнден тургустунар, ацаа чүгле пикколо киирбес. Квинтеттер болгаш секстеттер составында биче домралар-биле дошпулуурлар чаңгыс аай аялганы ойнап болур. Ансамбльдер организастаарының ниити чуруму ындыгдыр. Домралар болгаш дошпулуурлар аймаанга ойнаарының ниити чуруму ындыгдыр. Домралар болгаш дошпулуурлар аймаанга ойнаарының хөөн киирериниң болгаш олурарының чурумун тайылбырлап көрейн.

Домралар болүү. Домрага ойнаарда, стулдуң олудунуң чартынга олуруп алыр, ынчан кижиниң бүгү мага-боду күженишкин чок хостуг болгаш эптиг болу бөөр. Домра шенектер децителиге турзун дээш, оң бутту солагай, бутту кырынга салып аар. Солагай холдуң салаалары болгаш он холдуң сайгыттары шимченгир болуру-биле ойнап турган үеде холдарны эмин арттыр күжендирип болбас. Дыңыг болгаш долу үнүү үндүрери-биле медиаторну эргек-биле айтыр салааның аразынга быжыг кылдыр кыза тудуп алыр. Медиаторлуг ойнап турган үеде биче салаа домраның бажында калбак ыяжының кыры-биле чиик дээп эртип турар ужурлуг. Домра болүүнде ойнакчылар медиаторларны шупту чаңгыс децителге азы үн чаңгыландырар үттүн бичии үстүү талазынга тудар херек. Бир эвес медиаторларны ацы-ацы точкаларга турар кылдыр тудуп аар болза, домраларның үнүнүң аяны өске-өске апаар. Солагай холдуң салаалары домраның хылдарын базарынга эптиг болуру-биле дыңыг эвес, чартын адыштанчак байдалга турар.

Дошпулуурлар болүүнге хамаарыштыр алырга, оларга ойнап турар кижилериң ниити олурар байдалы боттарының аразында база ылгалдыг. Прима, секунда, альт дошпулуурларның ойнакчыларының олурар болгаш холдарын шын тодарадырының байдалы бастар болгаш контрабастардан шуут ылгалдыг. Оларга ойнаарда азының дискээнге кыскаш, буттарын кожа базын алгаш, шалага тептинин аар. Маңаа медиатор хереглевес. Дошпулуур бастарга ойнаарда оң талакы бутту солагай буттуң кырынга салгаш олуруп алгаш ойнаар.

Дошпулуур контрабастарга туруп алгаш ойнаар, а оон хылдары аажок чоон болганда хары угда ийи салаа-биле базар. Репетициялар үеэзинде контрабаска олуруп алгаш ойнап болур, а олурар чуруму дошпулуур-баска ойнаары-биле дөмей.

Хөөн киреринин чуруму кандыгыл дээрге, бүгү оркестрлерде хогжум хереселдериниң хөөнүн бирги октаванын ЛЯ деп үнү-биле деннеп киреп дүрүмчүткеп. Ол үнүү фортепьяно азы баянда ЛЯ деп доктаамал үн өзугаар таарыштырып аар. Орус улустуң оркестринде домралар болгаш дошпулуурларның бүгү 10 ажыг хевирлериниң шуптузунда ЛЯ деп үнүүт ажык хылдар бар, ынчангаш хамыктың мурнунда ол хылдарның хөөнүн киирип алгаш, оон соонда өскелериниче шилчиир.

Методистиң сүмези

Хөөн киреринде оркестрде кирип турар хогжум хереселдериниң болүктерин барымдаалаары эргежок чугула. Баштай домра болүүнүң биче домраларын, альтыларын, бастарын таарыштырып алгаш, оон соонда дошпулуурларның прима, секунда, альт, бас болгаш контрабастарын база ол-ла чурум-биле хөөнүн киирер.

Ойнаарының кол аргалары кандыгыл? Нота өзугаар ойнап өөренириниң мурнунда домра болгаш дошпулуурларның тургузуун база анаа ойнаарының янзы-бүрү аргаларын ыяап-ла тайылбырлаар. Ол болза ноданы практика-биле ханы холбап өөренириңге улуг идигни бээр, а нота болгаш хогжум хереселин хары угда чергелештир өөренири албан.

Прима, секунда болгаш альт дошпулуурларга оң холдуң айтыр салаалы-биле, а домрадарның бүгү хевирлериңге болгаш бас, контрабас дошпулуурларга медиатор-биле ойнаар. Бас болгаш контрабастарга хөмдеп кылган медиатор хереглөөр. Хылдарга үстүндеп куду ойнаарда Y, а адаандан өрү ойнаарда Л демдектер-биле демдеглөөр.

Домраларга, бас болгаш контрабас дошпулуурларга база дошпулуур-примага медиатор-биле куду, өрү угланыышкыныг кылдыр аажок дүргеп үзүк чок ойнаарга тремоло болу бөөр. Тремололап ойнаары берге, ынчангаш домрачылар болгаш дошпулууржулар ол арганы шинчээдип алыр дээш хүн бүрү күженишкиниг ажылдаар ужурлуг. Оны чедип алырда, баштай ооңум темп-биле эгелээш, чоорту дүргедедир.

Баянистер-биле хөй кичээлдер негеттинер. Оркестрге солагай клавиатурага ойнаары албан эвес, ынчалза-даа ансамбльдерге хереглеттинге бөөр болганда, солагай холдуң нотазын болгаш техниказын өөренирингe кичээлдиң эгезинден эгелээш сагыш салыр апаар.

Барабан, литавра, тавактарга болгаш флейта, гобойга оларның оңзагай байдалын барымдаалааш, кижи бүрүзүбиле тус-тузунда кичээлдээри ажыктыг. Оон ыңай, солагай холдуң салааларын хогжум хереселинге ойнаарда, турар байдалы-биле таныжып көрээлиңер. Ону аппликатура дээр. Солагай холдуң салааларын ноталар кырынга саннар-биле мынчаар демдеглөөр: айтыр салаа—1; ортаа салаа—2; ува-шөөжей—3; биче салаа—4; улуг эргек. Ажык хылдарның үннерин «0» кылдыр демдеглөөр.

Болүктер аайы-биле нота өөренип, ацгы-ацгы хогжум хереселдериңге шын ойнаарын билип ап турган үеде ниити кичээлдер эрттирер болза таарымчалыг. Ынчан киржикчилериниң дыңнаары, ритм билип алыры экижиир болгаш үе камнап алырынга дузалыг.

Оркестр нарын эвес чогаал өөренип эгелей бергенде, оон ажылын янзы-бүрү хевирлиг кылдыр эрттирип болур. Чогаалдың ниити характерин болгаш техника талазы-биле берге, белеин көрүп турган, оркестрниң кичээлин долу составы-биле эвес, а болүктеп эрттирип болур. Чижээлөргө, баштай домралар, а оон соонда дошпулуурлар болүү-биле кичээлдеп болур. Кичээлдерни болүктер аайы-биле эрттирергe эки түңнелдерни бөөр. Ынчалза-даа болүктеп кичээлдээринче дыка хандыкшыл болбас, чүге дээрге оркестрниң долу составы-биле кичээлдөөргe солун болгаш киржикчилер-биле кижизиидилге ажылы кылырынга эптиг.

Партитураны өөренип көөрү. Партитура дээрге чогаалды оркестрниң кайды-бир составынга таарыштыр ноталар-биле бижээнин ынча дээр. Ону бижиири түскай чурумнуг. Партитураның үстүү кезээнге домра болүүн, оон адаанга — дошпулуурлар, а домралар-биле дошпулуурлар аразынга баяннарны бижиир. Болук бүрүзүн номчуп, көөрүнге эптиг кылдыр нота шугумунуң өгезинге квадраттыг шугум-биле шыяр. Баяннарны фигурлуг скобкалар-биле ацгылаар. Литавра, барабан болгаш тавактарны дошпулуурларның үстүнге бижиир. Болук бүрүзүнде кирип турар хереселдерни дыңналыр аайы-биле эң бедик үннүг хереселдерни үстүнге, а чаыстарын — адаанга киирер. Ол чурум өзугаар домра болүүн мынчаар бижиир: үстүнде — пикколо, оон адаанда — биче домралар, оон ыңай — альт болгаш бас домбралар, баяннар. Оон куду — литавралар, улуг, биче барабаннар, тавактар.

Дошпулуурлар болүүн үстүнден куду мынчаар демдеглөөр: прималар, секундалар, альтылар, бастар, контрабастар. Партитурага саннар бижип демдеглеп каан турар, ол саннар болза музыка чогаалын кандыг-бир кезектерге үлөөнин эвес, а репетиция үеэзинде номчуурунга эптиг болзун дээш хереглеп турары ол.

Ажылга бо бүгүнү сагыыры өөренирингe улуг ажыктыг.

М. КЕРТИК-ООЛ,
улусчу чогаадылга бажыңының методисти.

Кызылдың № 1 аптеказы хоорайның база республиканың эмнелге черлерин болгаш чурттакчы чонун эм үүлдери-биле хандырып турар. Аптека 35 кижиден тургустунган улуг коллектив. Оон иштинде 18 кижи дээди болгаш ортумак эртемниг. Ында эмнерни удур белеткеп кылыр болгаш белен эмнерни садар ийи салбырлыг. Оон ажылдакчылары коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик атты чедип алганнар.

Аптека эрткен чылдың планыг даалгазын декабрь 20-де 105 хуу күүсеткеш ам чаа чылдың январының үлүн доозарының кырында келген. 19 кижи коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы. Эштер Раздумина, Волкова, Широченкова, Михайлова, Куулар болгаш өскелер-даа ыңдыг аттың эдилекчилери.

ЧУРУКТА: эмнелге секторунуң мурнакчылары Л. Широченкова биле А. Михайлова.

А. МОНГУШТУҢ фотозу.

Эмчилерге четтирдим

Республиканың туберкулёзка удур диспансериниң эмчилери Нина Ивановна Золотыхка, Эльмар Александрович Штоппельге, Анатолий Алексеевич Аристарховка сагыыседкилим ханызындан өөрүп четтиргенимни илередикседим.

Кемдээшкинге таварышкан аарый бээримге, эмчилерим кезиишкинни кылып турган, аарыгымны эмнеп каан. Аараан кижилерни кан-кадык кылдыр эмнээш, олардан «четтирдим» деп чылыг состерни олар чеже катап дыңнавааннар дээр. Кижилериң кадыкшылы дээш эртем-билиин, күжүн харамнанмайн амыр-дыш чок кызымак ажылдан чоруурлар.

В. ТОПУД.

Спорт

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР

● **ШАЙБАЛЫГ ХОККЕЙ.** ССРЭ-ниң Кубогу дээш сестин бири шүүлде маргылдааның баштайгы оюнары болган. Омскиниң «Саудук» командазы Горькийниң «Торпедо» командазынга 3:6 санга уттурган. Электросталь хоорайның «Кристалл» командазы Ленинградтың СКА командазынга 4:7 санга уттурган.

● **МЯЧИЛИГ ХОККЕЙ.** Чурттуң он даклыр чемпиону Москваның динамочулары биле Свердловскиниң СКА командазының ужуражыышкыны 6:2 санга баштайгыларының тиилелгези-биле доозулган. Динамочулар 14 ужуражыышкынга 22 санны алгаш, ам дээрезинде бирги черде чоруп турар. Красноярскиниң «Зоркий» командазының хоккейжилери Хабаровскиниң СКА командазын 4:2 санга тиилээн. Ульяновскиниң «Волга» командазы биле Калининградтың «Вымпел» командаларының ужуражыышкыны 1:1 санга хайым болган. Архангельскиниң «Водник» командазы Кемеровонуң «Кузбасс» командазынга уттурган.

● **ВОЛЕЙБОЛ.** Европа чемпионнарының Кубогу дээш чартыс шүүлде маргылдааларга Москваның «Динамо» болгаш «Локомотив» командаларының хөрээжен ойнакчылары аштырыышкын чок чоруп турар. «Локомотив» командазы Голландияга баргаш, Чехословакияның «Татран», Болгарияның «Левски» командаларын уткан, а динамочулар Польшага баргаш, Румынияның «Пеницилина» командазын болгаш Италияның «Парма» командазын уткан.

● **ШЫДЫРААА.** Ленинград чурттуг аныяк гроссмейстер Анатолий Карпов Англияда эртип турар Чаа чылдың чаңчыл өзугаар болур маргылдаазының мурнунда чоруп турар. Ол, ам дээрезинде 8,5 санныг. Ийиги черде база-ла Ленинград чурттуг гроссмейстер Виктор Корчной чоруп турар.

Кинофестиваль

ПЕРМЬ. Аны-дуңма республикаларның уран чечен болгаш документалдыг фильмериниң көрүлдези ында эгелээн. Литва кинематографистериниң тургускан ажылдарын баштайгы хүнде көргүскен. Кинонуң бо байырлалын ССРЭ-ниң тургустунганының 50 чылынга турасиааган.

Көрүкчүлер Литваның шаандагы болгаш амгы үедеги кинофильмерин көргеш, оон соонда Туркменияның, Азербайджанның, Казахстанның болгаш өске-даа республикаларның студияларының ажылдарын он хонук иштинде көрлер.

(СЭТА).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ЯНВАРЬ 11-ДЕ

19.00—Телемедээлер. 19.15 — **«Турасиаалдар ыыттавайн турбас».** Документалдыг телекино 19.40— **«Бистиң планетавыс».** Дамчыдылга. 20.10— **«Ийилээ тректе».** Документалдыг кино 20.20—Телемедээлер. 20.35—Чарлалдар, рекламалар. 20.40— **«Аас-кежиктиг кижи».** Уран-чечен кино. 21.55— **«Элладаның аныяк назыны».** Концерт программазы. 22.25—22.50—**«Легендага киргени».** Телекино.

АЙДАР

Бүгүн республикага бүргеп, аныыр. Чамдык черлерге хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы даглыг районнарга 10—15, арткаларына 20—25 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, биче хар чаар. Барыын угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 3—7 метр чедер. Агаарның температуразы 20—22 градус соор.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

ЯНВАРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **Улуг чуушкун»** 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Капитан Корда»** 15.00, 18.40, **«Эрги дээрбелер»** 16.50, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Өлүг сезон»** (1 болгаш 2-ги кинолар) 18.30, **Киночыынды** 15.10, **«Уруглар хүрээзи»** 16.40, 21.05 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Совет Эвилелиниң элчини»** 9.00, **«Эртинелиг хол»** 10.50, 14.40, **«Эль Греко»** 12.40, 16.40, 18.50, 20.40 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ: **«Узун ук»** 16.30, **«Хоорай романсызы»** 18.30, **«Ынакшыл дугайында»** 20.30 шактарда.

Хөй мергежилдиг тоолчу

1950 чылдың күзү. Ол чылын Кара-Дөң деп черге «Искра» колхозтуң хову бригадазының деп шаны турган чүве. Аңаа чедип келгеш көөрүмге, эрес-шоваа характарлыг, көк баштыг ирей улустуң ортузунда аянныы кончуг олурупкан, тоол ыткан олур. Тоолчуну долгандыр олурупкан колхозчуларның сонуургап дыңнаары-даа аажок, байгы-ла кижээнгейин ынаар салыпкан болду. Ирей солун тоолун доозупкаш, мынчаар чугаалайдыр:

—Чаа уругларым, оолдарым мээн тоолум төөдү. Ажыл шагы доосту бээрге, силерге өске тоол ыдып бөөр мен. Дүштеки чапсар төөдү, ам ажылдаалыцар дээш, кырган ховуже углай адак-бышкаа чиниги кончуг базыпты. Хүрен кызыл чаактарлыг аныяк оолдар, кыстар ирейниң оруун изей ырлыг-шоорлуг чорупканнар.

Хойларымны аалымга дозуп эккээримге авам биле ачамның амыраары-даа аажок, ынчалза-даа чогуур үеэзинден озалдаткаш, оларга бичии чемелеткенимни утпаан мен. Өөмге шай ижип олургаш, ачамдан айтырыг салдым:

— Бо кожавыс бригадада тоолдаар ирей бар-дыр, оон адын билир силер бе, ачай?

— Ийе, оглум, билир мен. Ажыл дээнде туруш-сыныш билбес, кылып билбес чүвези чок «Идик-Даараар» деп шоолалыг ирей-дир. Оон чогум адын Куулар Чанзан-оол дээр чүве, оглум.

Ол ирейни эки танып алгаш, оон солун тоолдарын үргүлчү дыңнап келдим. Тоолду канчаар ыдарынга дыка-ла мергежилдиг-дир деп чүвени эскерип билген мен.

1962 чылда Барыын-Хемчик районунуң уран чүүл киржикчилериниң фестивалынга «Идик-Даараарга» ужураштым. Ол ынчан эки-ле сыгырткаш барганын сакты-дыр мен. Уран чүүл көрүлдезинге эки кишкеш, шаңнал-макталды үргүлчү ап келгенин дыңнадым. Шынап-ла бо ирей ар, хөрээжен улүстүң кылып чоруур ажыл-ижин барык шуптузун кылып билир. Маңаа чижек кылдыр алырга мындыг: дааранар, хеп быжар, чазанар, узанар, хомустаар, хөөмейлээр, бызаңчылаар, лимбилээр дээш черле билбези чок кижи.

Мен аңаа хууда ужуражып келгеш, айтырдым:

— Кырган-ачай, силер канчап сыгыртып өөренип алган силер?

— Оглум, мен ону өөренип алганымдан бээр үр-ле үе эткен болдур ийин. Ынчан бичии мен. Чайның иванде, кыштың соогунда бир бай кижиниң хойн кадарын чорааш, бедик тейниң кырынга чааскаан үргүлчү олуруп алгаш хөөмейлеп, сыгыртып өөренип алган мен. Оон бээр-ле ол мээң өөрүшкүм апарган.

Ш. ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

Кызылда күрүнепиң педагогика институдунуң физика-математика факультединиң үшкү курузунуң студентилери Норзунмаа Шомбул биле Валентина Донгак олар институтка өөренип келген чылдарында билиг шинчээдип алырынга чүткүлдүүн, хөй-иштиниң ажылынга идепкейлиин көргүскен.

Комсомолчу ол кыстар ам улай-на харыысалгалыг үеде келген. Институтта кышкы сессия эгелээн.

ЧУРУКТА: Норзунмаа Шомбул (оң талазында) биле Валентина Донгак олар электри болгаш оптика кабинединде лабораторлуг ажыл үезинде.

А. БАИРНИҢ фотозу.

Өөрүшкүвүс илереттивис

Республика найысылалы Кызыл хоорайда дүлей уруглар школазының 1971—1972 өөредилге чылының бирги чартында өөредилгениң түңнелин чугаалажып көрген хуралга кириштим. Школада уруглары өөренип турар бүгү ада-иелер хуралга келген.

Школаның директору болгаш түс-түс класстарның башкылары уругларның чартык чылда өөредилгезиниң дугайында информацияларны кылгылаан. Уруглар күрүнекиң долу хандырылгазында чуттап, өөренип турарын директор дыңнаткан. Өөренекчилерниң эки өөренип, билиглерни чедип ап турарын башкылар чоргаарал-биле чугаалааннар. Бистиң оглувус 4-ку класста эки өөренип турар чорду.

Хурал соонда өөренекчилерниң кылган чүүлдериниң өлгелелгезин болгаш Чаа чылдың ёлказын ада-иелер сонуургап көрген бис. Бистиң уругларывысты бүгү-ле эки чүүсеге өөредип, кижизидип турары дээш, оларның хүндүлүг башкыларына өөрүшкүвүстү солун дамчыштыр ада-иелерниң мурнундан илереттим.

Д. БОНЗАЛАЙ.
Эрзин район.

Халдавырлыг гепатит аарыг

Халдавырлыг гепатит аарыг, азы Боткиниң аарыы-даа дээр, хамчыктыг гепатит, хамчыныг саргарар (өт) аарыг, вирустуг гепатит, кижиниң ниити вирустап аарыыры деп-даа база адагылаар бо аарыгдан организминиң янзы-бүрү системалары, колдуунда-ла баар аарыыр.

Аарыгның өскүдүкчүү болза шүүреттинер вирус болур, ол болза ханга, өтке чоруур.

Аарыг кижиниң организминдеп шүүргеттинер вирус колдуунда-ла организмден ылгаттынып үнер. Даштыкы таарымча чок салдарларга (курганшкынга, доңуушкунга, чамдык дезинфексилээр бүдүмелдер салдарынга) хамаарыштыр ол элээн быжыг. Оон ол быжыг чоруу аарыгны көвүдедип турар.

Маңаа халдавырның үнер дөзү кижи болур. Кижилерге оон эң-не айыылдыг үези болза өт (сарыглаар) аарыгның мурнуу чарыында үези болгаш от аарый бергенде, оон ниттет талазының чогу-биле, баштайгы 15—20 хонуктары болур. Бо аарыг дашты-биле көөрге кадык вирус эдилекчилериндеп-даа нептереп болур.

Халдавыр болаа колдуундала ижин-шөйүүдү дамчыштыр болур, ынаар вирустар хирлиг холду дамчыштыр, суг, сүт, өске-даа азып-чем продуктулары—аарыг кижиниң бодундан тараап үүздер-биле хирикеңде, оларны дамчыштыр болгулаар. Бо аарыгның халдаары амыдыралга холбааны дамчыштыр, бажың иштиниң хирленген хереселдериңге деггенивдеп, аарыг кижи-биле чоокшулашканындан-даа болгулаар. Халдавырны ымыраалар база дамчыдын болур.

Халдавырлыг гепатит бүгү кижилерге халдаар, ынчалза-даа кол вуруузунда уруглар оон аарыыр. Гепатит-биле аараан кижилериниң—60—70 хуузу 14 харга чедир пазылыглар болур, колдуунда-ла 3-тен 9 хар чедир уруглар хөй зарыыр, ол болза ол назынның уругларының уруглар садтарынга болгаш школаларга үргүлчү харылзажып турары-биле, ол аарыгдан уруглардың аарыычалы-биле, иммунитет талазының чогу-биле, база халдавырлыг өске аарыгларның гепатитке идигни берип турары-биле тайылбырлаттынар.

Гепатит сезоннуг болур, күзүн болгаш кыжын оортан эң хөй аарыыр.

Аарыгның өскүдүкчүү аас ишти-биле дамчааш, оон ыңай хан шугумунче кирип, оортан баарга баргаш, өзүп көвүдээр, ынчангаш баарга оон ажылдаарының болгаш анатомиязының талазы-биле өскерлиишкиннерни болдурар.

Аарыгның инкубастыг (чажыт, хааглыг) үези 2 неделядан 2—3 ай чедир уламчылаар, чамдыкта 5—6 ай-даа чедө бөөр. Аарыгның хааглыг эвес, анаа байдалында халдавыр болганда, ол болза сарыглап эгелээр, ол 2-ден 10 хонук чедир уламчылаар. Ол өйде аарыг үш кол хевир-биле эртип болур:

1. Ижин-шөйүүдү аарыы хевирлиг болуп, ол өйде ниити демдектер-биле кады—тодаргайлаарга дүргеп шагзыраары, баш аарыыры, нерва-психология талазының аажок кылыктаныры, мага-боттуң аажок сулараары-биле кады ижиниң мурнуу талазынга базыышкын болгулаар, температура улгаткаш, чем чиири баксыраар, куску кээр, куду олуртур болгулаар.

2. Гриппи хевири, ол ынчаарда аарыг гриппи, тыныштың үстүү органнарынга чидиг катар база ангина хевирлиг эртер.

3. Оон артриттиг хевири, ол өйде—аарыг кижиниң ниити хомудалдар-биле кады, эгин, бел, дөңмек сөөктери, дискек чүстери аарыыр. Ынчалза-даа ол чүстер хемчээл талазы-биле улгатпас, кежиниң өңү анаа болгулаар.

Сарыглаар (өт) аарыы эгелеп турда, сидиктиң өңү өскерлир, оон өңү пиво азы хөй чемниг шай ышкаш болу бээр. Оон-биле кады азы 1—2 хонук соңнадыр баар улгадыр, оң талакы эзгилер адаанга аарыгтадыр, тунуксумаар аарыгыдаар. Оон соонда аарыгның сарытлаар үези эгелээр, ол база мурнукузундан бир янзы болур.

Ынчангаш өттүң өңү (сарыглаары) карактарның актарынга, таалайга көзүлгүлеп келир, а оон соонда бүгү кешке, каракка көстүр чымчак карттарга ол өңүү кижи дораан көрүп каар. Баштай кижиниң кежи ак-сарыг өңүг болу бээр, ынчап чоруй ол өң база-ла өскерлип, ягаан, аккуу (шор довурак ышкаш) өңүг апаар. Ол өң 10—15 хонукта уламчылаар. Чамдыкта аарыг кижиниң думчуундан, диштер шазындан хан төктүр, хереэжен кижиниң ай демлээ хөй болур, өскө-даа түүлдер болур, ону эмчилерден айтырып алыр. Аарыг сарыглаар (от) аарыг болбайн-даа эрте берип болур.

Эмнеп эгелээн соонда 3—4 неделя эрткенде, аарыг кижи сегин эгелээр, аарыгның демдектери чоорту чидер. Ынчалза-даа аарыг кижи аарыгдан баксыраан бүгү түүлдер шуут эттингиже чедир орунга чыдар ужурлуг, оларның эттинерин аарыгның демдектериниң чиде берип турарындан, чорудуп турар шеиелдерден билип алыр. Орунга чыдары, черле ынчаш, эргежок чугула хемчет болуп турар, ынчалбас болза, баарга цирроз болгаш өске-даа аарыглар тыштып болур.

Халдавырлыг гепатит аарыгны эмнээриниң кол факторларының биредээ — чемни таарыштырары болур. Чем янзы-бүрү, оонак, порциялы улуг эвес болур, ынчангаш хүнде 4—5 катап чемненир. Творог, кефир, тарак, чымчак быштак, дулген эзт, буска быжырган котлета, дуаген балык, шоолуг хөй эвес ак-сарыг, ак болгаш кара хлеб, рис, арбайдан кадыктар, кырлыг-кара болгаш манкадан кадыктар, сүттен, кат-чимистен, погаалардан мүнгер, погаа аймаа (картофель, чаа огурецтер, салаттар, капуста), кат-чимистер, ары чигири (мед), варенье, джем, повидло, чигир, компот, кисель—бо бүгүнү чигир чемге киргеп турар ужурлуг. Чеми хөй шай, ыт-кадының хандызы, чигирлиг суг болгаш лимон база эки.

Аржаан суглар ижери кончуг эки, чижо, боржом, № 17 болгаш 4 ессентуктар. С витамин, В болгаш К болүктүң витаминнери улуг ужур-дузалыг, оларны кат-чимистен, погаалардан алыр.

Таакпы тыртып, ажыг чемнер чип, арага ижин болбас, ындыг үе болза, аарыг чыткан бүгү дургузунда болгаш оон үндүр бижиткен соонда алды ай иштинде уламчылаар. Ол-ла үе иштинде хөй, хаваа эдин, чагдыг инек эдин, кас, одүрек эттерин, хөй чемниг кара мүнү, консервалы, ыштаан чемнерни, дагаа чуургазының сарыг черин, маргаринин, хаваа, хөй чаан, шоколадты чип болбас. Антибиотиктерни аарытта өске нарыыдаашкыннар болганда хереглээр.

Аарытта бергедээшкиннер болдурбас толээде, эмчилериниң бүгү чагыг, хемчеглерин эдерер, эмчиден үндүр бижидип алган соонда, поликлиника чанында халдавырлыг аарыглар кабинединге дацыга киргеп турар. Аарыг эрте берген соонда, Ессентуки, Трускавец, Боржомиге курорт эмнелгезинге баарын сүмелеп турар.

Бо аарыг дээрге шөйүүдүге халдавырлыг аарыг-дыр, аңаа үндезилээш, оон бүгү-ле профилактиктиг системазы тургустунар. Халдавырлыг гепатиттен аараан деп карадаан кижи бүрүзүн ол дораан эмчиге чыттырар, ылаңгыы бичии уруглар, сааттыг хереэжен кижилер аңаа чоокшулавас, ындыг аарыг кижиниң хайгааралга алгаш, температуразын хүнүүн хемчээр, а бажыңына хлорлуг чугайның 3 хуулуг эзилдирин-биле ылавылаалыг дезинфекцияны чорудар.

4 харга чедир уругларга болгаш саттыг хереэжен кижилерге (олар аарыг кижиниң чанында турган болза), тускай эмни сыкыртыр, түүе дээрге оларга ол аарыг оваа аар болур.

Бо аарыгның өскүдүкчүлерин дажыглаар ымыраа-сэзкти долузу-биле узуткаар демселди чорудары эргежок чугула.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ:

Кызыл. Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажын № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 24-63, редакторнуң орулакчыларының болгаш пропаганда киллизиниң 35-24, харыысалгалыг секретарының 23-35, партийжи эмзугларга киллизиниң 37-13, культура киллизиниң 23-54, кедээ ажыл-агый киллизиниң 21-47, улегшүр киллизиниң 22-64, чагаа база совет турузуг киллизиниң 41-27, информация киллизиниң 20-60, бухгалтериниң 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаанда 32-75 телефонче болгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Тыванын ном үнүрер черинин республика типографиязы (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 1.). ТС—27502.